

De abdijen van Ninove en Jette (Dielegem) en hun geschil over de kerk en het kapittel van Liedekerke (1092-1180)¹⁾

Het conflict tussen de abdijen van Ninove en Jette (Dielegem) over het bezit van de kerk van Liedekerke is de laatste decennia reeds herhaalde malen uitvoerig behandeld. Ik verwijs naar de studies van G. Despy in 1963²⁾, van B. Mersch in 1971 en 1980³⁾ en van J. Verbesselt in 1964, 1980 en 1991⁴⁾.

Het Ninoofse abdiijarchief bezit over deze kwestie niet minder dan tien originele oorkonden, gespreid over de periode 1092-1180, waarvan een gezegelde oorkonde van Bernardus van Clairvaux de grootste bekendheid heeft. De Ninoofse oorkonden zijn in 1841 uitgegeven door J.J. De Smet⁵⁾. Omdat een deel van de oorkonden niet gedateerd is, heeft

¹⁾ Gebruikte afkortingen:

MGH, SS = *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*

PL = *Patrologia Latina* (uitgave MIGNE)

Veelvuldig terugkerende referenties zijn verkort aangeduid:

DE SMET = J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, 2, Brussel, 1841.

DESPY = G. DESPY, *Chapitres séculiers et réguliers en Brabant. Les débuts de l'abbaye de Dilighem à Jette*, in *Cahiers Bruxellois*, 8, 1963, p. 235-263.

KOYEN = M.H. KOYEN, *Abbaye de Dielegem à Jette-Saint-Pierre*, in *Monasticon Belge. IV. Province de Brabant*, 3, Luik, 1969, p. 687-720.

LAVALLEYE = J. LAVALLEYE, *Le "Liber Mortuorum" de l'abbaye de Dilighem*, in *Analecta Praemonstratensia*, 2, 1926, p. 1-89.

VERBESSELT = J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw. Deel 23. Dekenij Halle*, 5, Brussel, 1991, p. 5-110.

²⁾ DESPY, p. 235-263.

³⁾ B. MERSCH, *De vroegste geschiedenis van de premonstratenzerabdij te Ninove (1137-1257)*, licentiaatsverhandeling K.U.L., Leuven, 1971, p. 306-315 en 85-89; B. MERSCH en J. WAUTHOZ-GLADE, *Abbaye de Ninove*, in *Monasticon Belge. VII Province de Flandre Orientale*, 3, Luik, 1980, p. 499-500.

⁴⁾ J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw. Deel 3. Tussen Zenne en Dender*, 2, Pittem, 1964, p. 211-222; IDEM, *Problemen rond Liedekerke-Denderleeuw en Srijtem-Borchtlombeek*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, 63, 1980, p. 1-28; VERBESSELT, p. 65-105.

⁵⁾ DE SMET, p. 751 e.v. brengt de uitgave van de Ninoofse abdiijoorkonden tot 1300 onder de titel *Codex diplomaticus abbatiae Ninoviensis*. De originele oorkonden (BEVEREN, RIKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, Dozen De Smet) dragen hetzelfde nummer als in de tekstuigave. De oorkonden met betrekking tot Liedekerke zijn de nrs. I, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XIV, XV, XL.

De Smet zelf een volgorde en chronologie bepaald, die achteraf op verscheidene punten is bijgesteld, onder meer door Despy. Door omstandigheden ben ik opnieuw met het dossier geconfronteerd geworden⁶⁾ en meen nog enkele nieuwe elementen te kunnen toevoegen, zowel inzake de datering als de interpretatie van de oorkonden.

1. De oorkonden met betrekking tot het eerste compromis onder abt Walterus en de datering van de tussenkomst van Bernardus van Clairvaux (1146)

Walterus was abt van de abdij van Jette van 1144 tot 1150⁷⁾. Onder zijn abbatiaat kwam een eerste compromis over de Liedekerkse kwestie met de abdij van Ninove tot stand. Het Ninoofse abdijsarchief bevat omtrent deze episode drie cruciale oorkonden: een niet gedateerde, waarin Bernardus van Clairvaux oorkondt en als bemiddelaar optreedt en twee in 1146 gedateerde oorkonden van de Kamerijkse bisschop Nicholaus van Chièvres⁸⁾, één waarin hij het compromis van Bernardus goedkeurt en één waarin hij de kerk van Liedekerke aan de Ninoofse abdij schenkt. Het gaat om respectievelijk de oorkonden nrs. IX, VII en VI bij De Smet.

Traditioneel plaatst men de oorkonden in volgend verband: eerst was er de schenking van de kerk van Liedekerke door Iwein van Aalst aan de Ninoofse abdij, bekrachtigd door een bisschoppelijke oorkonde, vervolgens ontstond een conflict tussen Ninove en Jette omtrent die schenking en bereikte Bernardus een compromis, ten slotte keurde de bisschop dat compromis goed. Deze visie werd onder meer verwoord door B. Mersch en J. Wauthoz-Glade in het *Monasticon Belge*⁹⁾ en sluit aan bij de versie van twee middeleeuwse, Ninoofse bronnen: de *Historia foundationis*

⁶⁾ Aanleiding was een seminariewerk (academiejaar 1993-1994) van Sandra FAUCONNIER en Lieve VANDENBROUCKE over de abdij van Drongen en van Veerle VAN MELLO over de abdij van Dielegem in het kader van het onderzoeksproject *Premonstratenzerarchitectuur in België* dat onder mijn leiding loopt aan het Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas Gent.

⁷⁾ KOYEN, p. 694.

⁸⁾ Nicholaus van Chièvres (Nicholaus I van Kamerijk), was bisschop te Kamerijk van 1136 tot 1167. Over zijn afstamming zie D. VAN DE PERRE, *Het altaar van Huizingen en de abdijen van Vermand, Terkameren, Ninove en Vicoigne*, in *Analecta Praemonstratensia*, 68, 1992, p. 247-250.

⁹⁾ B. MERSCH, *Abbaye de Ninove*, p. 499-500.

(1199)¹⁰) en het *Chronicon Balduini Ninoviensis* (tweede helft dertiende eeuw)¹¹).

Een nader onderzoek van de *datatio* in beide bisschoppelijke oorkonden laat een preciezere datering ervan toe. In beide teksten luidt de formule identiek:

“Actum anno incarnati verbi MCXLVI, indictione decima, praesulatus domini Nicolai decimo”¹²).

In Kamerijk volgde de bisschoppelijke kanselarij in die tijd voor de berekening van de jaartallen de Kerststijl¹³). Voor de indictiestijl waren er twee mogelijkheden: ofwel volgde men een eigen Kamerijkse, ofwel de Bedaanse stijl¹⁴). Alleen deze laatste stijl is in deze twee oorkonden van toepassing. Nicholaus van Chièvres werd tot bisschop gewijd op 20 december 1136, de terminus voor de berekening van zijn episcopaatsjaren. Op basis van deze gegevens kunnen de twee oorkonden gesitueerd worden tussen 24 september en 20 december 1146¹⁵). Beide zijn vermoedelijk op hetzelfde tijdstip uitgevaardigd. De identieke dateringsformule wijst daarop, maar ook de nagenoeg identieke getuigenlijst en de inhoudelijke samenhang tussen beide documenten. Beide akten moeten na de oorkonde van Bernardus geplaatst worden, niet alleen omdat de tekst daarvan in één

¹⁰) De tekst van de *Historia foundationis* is in het perkamenten manuscript van het *Liber Miraculorum* ingevoegd, maar staat er inhoudelijk en paleografisch los van. W.W. ROCKWELL, *Liber Miraculorum Ninivensium Sancti Cornelii Papae*, Göttingen, 1925, bracht de tekstkritische uitgave. Het oudste gedeelte van de *Historia*, waaruit de bedoelde versie komt, dateert Rockwell in 1199 (p. 91). De auteur ervan is anoniem en beleefde de stichtingsperiode zelf niet mee; zie de inleiding, p. 22-23 en 29-31. Een tekstuitgave is eveneens te vinden in *MGH, SS*, 25, p. 553-554.

¹¹) Uitgave bij DE SMET, p. 587-746, en in *MGH, SS*, 25, p. 521-546. Het *Chronicon* gebruikte als bron de *Historia foundationis* en verhaalt over de twist met de abdij van Jette op twee plaatsen; zie DE SMET, p. 703 en 706.

¹²) DE SMET, p. 757.

¹³) E. VAN MINGROOT, *Kerststijl en Nieuwjaarsindictie in het bisdom Kamerijk (XIde en begin XIIde eeuw)*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 141, 1975, p. 47-132.

¹⁴) IDEM, *Indictio secundum stilum Cameracensem*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 143, 1977, p. 139-203.

¹⁵) D. VAN DE PERRE, *De datum van de bisschopswijding van Nikolaas van Chièvres (1136-1167) en de gevolgen voor de datering van zijn oorkonden*, in *Het Land van Aalst*, 47, 1995, p. 143-156. De tiende indictie volgens de Bedaanse stijl loopt van 24 september 1146 tot 24 september 1147, terwijl de tiende indictie volgens de Kamerijkse stijl van 24 september 1147 tot 24 september 1148 loopt. Het tiende episcopaatsjaar van Nicholaus loopt van 20 december 1145 tot 20 december 1146.

van de twee letterlijk herhaald en goedgekeurd wordt, maar ook omdat een nauwkeuriger datering van de oorkonde van Bernardus tot die conclusie voert. Dit heeft tot gevolg dat de bisschoppelijke schenkingsoorkonde van de kerk van Liedekerke aan de abdij van Ninove, niet als een bevestiging van de schenking van Iwein van Aalst, maar als een uitvoering van het compromis van Bernardus moet worden geïnterpreteerd.

Rest de vraag wanneer de niet gedateerde oorkonde van Bernardus is uitgevaardigd. Dat dit te Affligem gebeurde trekt niemand in twijfel, omdat de eerste getuige abt Petrus van de abdij van Affligem is¹⁶). Nog drie andere abten getuigden: Robertus van Ter Duinen, een vriend van Bernardus en zijn opvolger te Clairvaux¹⁷), Balduinus van Châtillon-sur-Seine¹⁸) en Goswinus van Drongen, voor wie Bernardus reeds eerder een geschil regelde¹⁹). Ook de tussenkomst van Bernardus in het conflict tussen de abt van Drongen en Boudewijn van Waas²⁰) is niet gedateerd. Kunnen beide tussenkomsten van Bernardus gelijktijdig gebeurd zijn²¹)? Daar zijn geen aanwijzingen voor. Goswinus (1136-1153) trok immers met zijn opposant ter regeling van het conflict naar Rome. Onderweg — te Clairvaux? — kruisten hun wegen die van Bernardus²²). Bernardus hoorde van hun moeilijkheden en bood met succes zijn bemiddeling aan. Nadien keurde Simon van Vermandois, bisschop van Noyon-Doornik,

¹⁶) Petrus was abt van Affligem van 1136 tot 1147. Zie A. DESPY-MEYER en Ch. GERARD, *Abbaye d'Afflighem à Hekelgem*, in *Monasticon Belge. IV. Province de Brabant*, 1, Luik, 1964, p. 28-29.

¹⁷) Robertus was abt van Ter Duinen van 1139 tot 1153. Zie A. DUBOIS en N. HUYGHEBAERT, *Abbaye des Dunes à Koksijde et à Bruges*, in *Monasticon Belge. III. Province de Flandre Occidentale*, 2, Luik, 1966, p. 375-377.

¹⁸) Châtillon-sur-Seine was een abdij van reguliere kanunniken van de orde van Arrouaise. Boudewijn was er abt in 1146 en werd in 1148 bisschop van Noyon (1148-1167). Over de vriendschapsrelatie tussen Bernardus en Boudewijn, zie *Bernard de Clairvaux*, (Commission d'Histoire de l'Ordre de Cîteaux, 3), Parijs, 1953, p. 278-279 en 640.

¹⁹) Goswinus was abt van Drongen van 1136 tot 1153. Zie N.J. WEYNS, *Abbaye de Tronchiennes*, in *Monasticon Belge. VII. Province de Flandre Orientale*, 3, Luik 1980, p. 542-543.

²⁰) Boudewijn van Waas heb ik op basis van E. WARLOP, *The Flemish nobility before 1300*, Kortrijk, 1976, niet kunnen identificeren.

²¹) De tekst van de overeenkomst is opgenomen in de 17de-eeuwse kroniek van de abdij van Drongen en uitgegeven in J.J. DE SMET, *Recueil des Chroniques de Flandre*, 1, Brussel, 1837, p. 607. De kroniek dateert de overeenkomst ten laatste in 1145: "Haec circa tempora [= 1150] vel saltem pauco ante, ad minus anno MCXLV, non autem post". Over de datering van de kroniek, zie N.J. WEYNS, *L'abbaye de Tronchiennes*, p. 539.

²²) DE SMET, *Recueil des Chroniques de Flandre*, 1, p. 607: "per nos transitum facere".

de tekst van de overeenkomst goed²³). Bisschop Simon werd op 10 maart 1146 bij de splitsing van het bisdom te Doornik door een nieuwe bisschop opgevolgd²⁴). De bemiddeling van Bernardus moet dus vóór die datum gebeurd zijn. De verwijzing naar de Romereis is moeilijk te verzoenen met Bernardus' aanwezigheid te Affligem. Een gelijktijdige afhandeling van beide geschillen ligt niet voor de hand. Ook de datering van het Affligemse compromis sluit dit uit. Wel kan de conclusie getrokken worden dat Goswinus van Drongen en Bernardus van Clairvaux voor elkaar geen onbekenden meer waren, toen ze samen te Affligem vertoefden.

Voor Bernardus' bemiddeling te Affligem is een duidelijke *terminus post quem* aan te geven. In 1145, tijdens de negende indictie en zijn negende regeringsjaar, nam bisschop Nicholaus van Chièvres alle bezittingen en altaren van het kapittel van Jette in bescherming. Daarbij wordt het altaar van Denderleeuw, dat wel in de oorkonde van Bernardus voorkomt, nog niet genoemd. Deze oorkonde moet op basis van de reeds opgesomde criteria gedateerd worden tussen 24 september en 20 december 1145²⁵).

Wanneer reisde Bernardus in 1146 door de Nederlanden? De klassieke bronnen vermelden die reis niet²⁶). In de recentere literatuur kan men omtrent deze reis twee hypothesen vinden. De eerste steunt op een kroniek van de abdij van Villers²⁷). Deze kroniek laat Bernardus door Brabant reizen en te Affligem aanwezig zijn in het vroege voorjaar van 1146. Hij bezocht ook Gembloers en op terugweg beloofde hij in Brabant een cisterciënzerabdij te stichten. Terug te Clairvaux stuurde hij

²³) GENT, RIJSARCHIEF, *Abdij Drongen*, nr. 6, fol. 26 r° en nr. 7, fol. 67 r°, bevat de tekst van de bisschoppelijke oorkonde, waarin de tekst van Bernardus is opgenomen.

²⁴) E. STRUBBE en L. VOET, *Chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1960, p. 246-247.

²⁵) LAVALLEYE, p. 9-10. De negende indictie volgens de Bedaanse stijl loopt van 24 september 1145 tot 24 september 1146.

²⁶) De reis door Vlaanderen in 1146 komt niet voor in de *S. Bernardi Clarae-vallensis abbatis acta*, in *PL*, 185, Parijs, 1855. Ook E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*, 3, Brussel, 1945, p. 399, die Bernardus' reizen in België behandelt, vermeldt ze niet.

²⁷) *Chronica Villariensis monasterii*, in *MGH, SS*, 25, p. 195 e.v. De begintekst van de kroniek luidt: "Cum aliquando sanctus Bernardus causa predicationis Brabantiam intrasset, ut fructum aliquem in ea acquireret, sicut et in ceteris gentibus, cenobium Haffligeniense adiit, duos sermones ibidem faciens ... Et cum inde [= Brabant] transiret ... exoratus a quibusdam personis, ut ad partes Brabantie conventum unum transmitteret, se facturum repromisit. Et cum Claram-vallem ingressus esset, sponsionis sue memor, 12 monachos ... huc transmisit. Et post octavas pasche a Clara-valle exeuntes ...".

met Beloken Pasen twaalf monniken, een abt en vijf broeders uit, die Villers stichtten. De chronologie van dit stichtingsverhaal, dat 150 jaar na datum werd geschreven, is echter niet betrouwbaar²⁸). Toch leverde dit verhaal voor dom Cyprianus Coppens voldoende argumenten op om het bezoek van Bernardus aan Affligem vóór 18 februari 1146 te plaatsen²⁹). In die datering werd hij gevolgd door A. Despy-Meyer³⁰).

Er is echter ook een andere versie, die haar oorsprong vindt in een studie van dom Pitra³¹). In een goed gedocumenteerd betoog reconstrueert deze de reis van Bernardus door Vlaanderen en Brabant in 1146. Op Pasen, 31 maart 1146, predikte Bernardus het begin van de tweede kruistocht te Vézelay. Daarna trok hij noordwaarts, vergezeld door onder meer Boudewijn van Châtillon, zijn secretaris Gualfridus en de monnik Gerardus, die te Affligem aanwezig waren³²). Op basis van oorkonden of kronieken bewijst Pitra Bernardus' aanwezigheid in 1146 te Atrecht op een synode, in de abdij van Sint-Bertinus te Sint-Omaars, te Loos bij Rijsel waar hij een klooster stichtte, te Ieper waar hij getuige was bij een oorkonde van graaf Diederik van de Elzas, te Brugge waar hij eveneens getuige was in een oorkonde van de Brugse kastelein. Al deze oorkonden dragen alleen de jaardatum 1146. Diederik van de Elzas woonde op Pasen 1146 samen met de Franse koning de start van de tweede kruistochtprediking te Vézelay bij. Naar die gebeurtenis verwijst de Ieperse oorkonde³³). Deze oorkonde valt dus na Vézelay. Pitra plaatst het bezoek van Bernardus aan Affligem op 18 oktober 1146, op basis van

²⁸) E. BROUETTE, *Abbaye de Villers à Tilly*, in *Monasticon Belge. IV. Province de Brabant*, 2, Luik 1968, p. 341-343, dateert de kroniek begin 14de eeuw en behandelt p. 362-366 de problematiek van de stichtingsdatum van Villers.

²⁹) C. COPPENS, *Het eeuwfeest van O.L. Vrouw van Affligem*, in *Affligemensia*, 3, juli 1946, p. 1-8. Ik heb de indruk dat de auteur tot de datum van 18 februari komt, omdat hij de terugkeer van Bernardus uit Duitsland (januari 1147) verwart met de reis van Bernardus door Vlaanderen in de zomer van 1146. Op die terugtocht deed Bernardus op 23 januari Villers aan en was hij op 18 februari 1147 te Châlons-sur-Marne. Voor dit reisschema, zie *Acta Sanctorum, Augusti*, 4, Antwerpen, 1739, p. 342-344.

³⁰) A. DESPY-MEYER, *Abbaye d'Afflighem*, p. 28.

³¹) Dom PITRA, *Notre Dame d'Afflighem*, in *Revue Catholique*, 3, 1848. Deze tekst werd hernomen met een uitgebreide toevoeging van bewijspplaatsen in *Documents sur un voyage de S. Bernard en Flandres*, in *PL*, 185, kol. 1797-1832.

³²) Gualfridus van Auxerre was secretaris en biograaf van Bernardus, zie *Bernard de Clairvaux*, Parijs, 1953, p. 717. Voor de aanwezigheid van Bernardus' gezellen in Duitsland te Konstanz, zie *Acta Sanctorum, Augusti*, 4, p. 332.

³³) *PL*, 185, kol. 1826: "cum glorioso Francorum rege Lodevico Iherosolimam profecturus", zie ook *Ibidem*, kol. 1810.

een tekst uit een achttiende-eeuws martyrologium uit de abdij van Villers³⁴). Daarna zou Bernardus, volgens Pitra, nog Villers hebben aangedaan en naar Duitsland zijn doorgereisd waar hij eind oktober aankwam.

Vacandard neemt dit reisschema over, maar plaatst wel vraagtekens bij de aanwezigheid van Bernardus op 18 oktober te Affligem en nadien nog te Villers, omdat Bernardus dan op heel korte tijd van Wallonië naar de Rijnstreek moet zijn gereisd³⁵). Hij situeert het begin van de reis door Vlaanderen na 12 mei, dag waarop Bernardus te Toul verbleef. Th. de Hemptinne dateert in haar uitgave van de oorkonden van de graven van Vlaanderen de aanwezigheid van Bernardus in Vlaanderen tussen 12 mei en oktober 1146³⁶). Zij voegt nog twee documenten toe aan de bewijspplaatsen die Pitra aanbracht: een grafelijke oorkonde van 1146 voor de abdij van Veurne en vooral een tekst die getuigt van de aanwezigheid van Bernardus en graaf Diederik van de Elzas op 14 augustus te Gent in de Sint-Veerlekerk. De graaf verleende het kapittel van de kerk enkele privileges, terwijl Bernardus de graaf loofde voor zijn inzet voor de kruistocht en aan de kanunniken de tekst van het *Salve Regina* schonk³⁷). Deze datum is van groot belang voor een betere datering van Bernardus' aanwezigheid te Affligem. Dom Cyprianus Coppens stelde reeds vast

³⁴) PL, 185, kol. 1813 en 1827.

³⁵) E. VACANDARD, *Vie de Saint Bernard, Abbé de Clairvaux*, 2, Parijs, 1895, p. 273, 279-280, 561. Het verzamelwerk *Bernard de Clairvaux*, Parijs, 1953, p. 602-605, neemt hetzelfde reisschema over.

³⁶) Th. DE HEMPTINNE en A. VERHULST, *De oorkonden der Graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191). II. Uitgave. I. Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168)*, (Verzameling van de Akten der Belgische vorsten, 6), Brussel, 1988. Er zijn drie oorkonden bewaard van Diederik van de Elzas, waarin Bernardus optreedt (betreffende schenkingen te Ieper, Veurne en Gent). De auteurs dateren de reis van Bernardus door Vlaanderen in mei-oktober 1146 (nrs. 90, 91, 92, p. 150-152).

³⁷) *Ibidem*, p. 190. Het gaat hier niet om een oorkonde, maar om een bericht uit een kroniek: "... Theodoricus donavit ecclesie et clero ad Sanctam Pharailem multa privilegia, immunitates et franchisias. Ideoque per dominum Bernardum laudatus qui ex Francia advenerat predicaturus Crucem contra Saracenos in Brabantia et Flandria, ex mandato Eugenii pape, secum adferens antiphonam Salve Regina ceptam eam in dicta ecclesia per canonicos, ipsa vigilia Assumptionis Deipare, presentibus multis nobilibus". Het niet gedateerde bericht is geplaatst tussen het jaar 1138 en 1146. De context van de kruistocht en de door oorkonden geattesteerde reis van Bernardus door Vlaanderen in 1146, deed de auteurs besluiten tot een ondubbelzinnige datering op 14 augustus 1146.

Wat het *Salve Regina* betreft, dit werd ca. 1135 in de liturgie van Cluny ingevoerd. Bij de cisterciënzers was het gebruik ervan midden 12de eeuw veralgemeend, zie art. *Salve Regina*, in *Liturgisch Woordenboek*, Roermond, 1965-1968, kol. 2501-2502. Over de legende dat Bernardus de auteur van het *Salve Regina* zou zijn, zie *Acta Sanctorum*, Augusti, 4, p. 248-249.

dat de commemoratie van het Mariawonder ten overstaan van Bernardus te Affligem in de oudere documenten (begin zeventiende eeuw) niet op 18 oktober, maar wel 20 augustus gehouden werd³⁸). Deze datum lijkt op het eerste zicht bevestigd te worden door de aanwezigheid van Bernardus te Gent op 14 augustus. Toch is terughoudendheid geboden.

In zover ik kon nagaan, komt 20 augustus als herdenkingsdag van de aanwezigheid van Bernardus in België voor het eerst ter sprake in het werk *Natales Sanctorum Belgii* van de Leuvense humanist, historicus en theoloog Molanus³⁹). Nu was 20 augustus de sterfdag van Bernardus en de dag waarop de kerk Bernardus op haar heiligenkalender had geplaatst. Molanus verbond beide zaken en vermeldde onder de rubriek van die dag alles wat hij wist over Bernardus en België — de toenmalige Zuidelijke Nederlanden — onder de hoofding *Quid Belgis sanctus abbas Bernardus praestiterit: ex vita, scriptoribus et Belgarum historicis*⁴⁰). Het gaat om meerdere bezoeken op verschillende tijdstippen, onder meer de stichting van Villers in 1146 en de kruistochtprediking door Brabant van dat jaar, naast veel andere gebeurtenissen⁴¹). De aanwezigheid van Bernardus te Affligem wordt door Molanus niet vermeld. Dat verband werd wel gelegd door de Affligemse kroniekschrijver Phalesius⁴²), die veel aandacht schonk aan het Mariawonder dat te Affligem ten overstaan van Bernardus was gebeurd — een legendarisch gegeven dat eerst in de zestiende eeuw opduikt⁴³) — en verwijzend naar

³⁸) C. COPPENS, *o.c.*, p. 6.

³⁹) Johannes Molanus of Jan Vermeulen werd vermoedelijk te Brussel geboren en stierf te Leuven in 1594, zie A. WAUTERS, art. *Molanus*, in *Biographie Nationale*, 15, Brussel, 1902, kol. 48-55. Ik raadpleegde J. MOLANUS, *Natales Sanctorum Belgii et eorundem chronica recapitulatio*, Leuven, 1595, de mij bekende oudste uitgave.

⁴⁰) *Ibidem*, fol. 180 r° en v° en fol. 181 r°. In 1573 publiceerde MOLANUS te Leuven zijn *Usuardi Martyrologium* gevolgd door zijn *Indiculus sanctorum Belgii*. Daarin is een *Calendarium Belgicum* opgenomen — dat werd gevolgd in het aartsbisdom Mechelen — waarin 20 augustus voorkomt als kerkelijke herdenkingsdag van Bernardus van Clairvaux.

⁴¹) *Ibidem*, fol. 180 v°: “Cum autem in Brabantia et aliis in locis ex praecepto Eugenii tertii, crucem praedicaret contra Saracenos et Turcas, Brabantis religiosos aliquot petentibus ex Clarevalle, quibus monasterium construerent, dedit duodecim monachos et quinque conversos, cum abbate Laurentio, viro religioso. Qui constructo oratorio et monasterio, quieverunt in Villario, anno millesimo centesimo quadagesimo sexto (ex chron. Villario)”.

⁴²) Hubertus Phalesius was monnik van Affligem en stierf in 1638. Zijn *Chronicon* schreef hij in 1636-1637. Voor een biografie zie F. DONNET, art. *Phalesius*, in *Biographie Nationale*, 17, Brussel, 1902, kol. 152-154. Een exemplaar van zijn kroniek bevindt zich in BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, Hss., nr. 7037-42, en in AFFLIGEM, ABDIJARCHIEF.

⁴³) C. COPPENS, *o.c.*, p. 43. De Affligemse kroniekschrijver Amerius schreef hierover voor het eerst in 1535-1540, zie ook *PL*, 185, kol. 1827. Phalesius behandelt in zijn *Chronicon*, fol. 135-146 (AFFLIGEM, ABDIJARCHIEF) dit Mariawonder en de Mariacultus zeer uitgebreid.

Molanus dit wonder op 20 augustus situeerde⁴⁴). In een volgende editie van de *Natales Sanctorum Belgii* in 1626 door Arnoldus de Raisse⁴⁵) werd onder de dag 20 augustus het Mariawonder te Affligem als eerste gebeurtenis vermeld. Vervolgens werd dan in het *Menologium Cisterciense*, dat in 1630 verscheen, om de kalender wat evenwichtiger te maken, het Mariawonder te Affligem van 20 augustus naar 18 oktober verschoven⁴⁶). Die 18de oktober werd overgenomen in het achttiende-eeuwse martyrologium van Villers, een bron waarop Pitra zich steunde⁴⁷).

Welke conclusies kunnen hieruit worden getrokken? Primo dat de dag 18 oktober zonder enige historische betekenis is in verband met Bernardus' aanwezigheid in Brabant. Secundo dat de dag 20 augustus van Molanus evenmin historische waarde heeft voor de aanwezigheid van Bernardus te Affligem. Molanus heeft gewoon de herdenking van Bernardus' aanwezigheid in België gekoppeld aan de kerkelijke feestdag. Tertio dat breed genomen Bernardus tussen 15 augustus en oktober 1146 van Gent naar de Rijnstreek reisde en te Affligem passeerde, zodat meer precies gesteld een passage te Affligem in de tweede helft van augustus, kort na 14 augustus, zeer waarschijnlijk is. Waar en hoelang verbleef Bernardus in de maanden augustus-september-oktober in Brabant? De kroniek van Villers noemt ook de abdij van Gembloers. Legde hij in deze periode ook de contacten voor de stichting van Villers⁴⁸)? Het lijkt

⁴⁴) Onder de rubriek *Qua occasione vel causa S. Bernardus Affligemium venerit* schrijft hij: "Plures habuit occasiones huc divertendi, cum sub haec tempora (esse Molano in Nat. SS. Belgii 20 Augus.) in Brabantia ex praecepto Eugenii tertii crucem praedicaret contra Sarracenos et Turcas" (AFFLIGEM, ABDIJARCHIEF, *Chronicon Phalesii*, fol. 136).

⁴⁵) A. DE RAISSE, *Ad natales sanctorum Belgii Johannes Molani auctarium*, Dowaaï, 1626, fol. 168 v°. Volgens C. COPPENS, o.c., p. 46, haalde De Raisse zijn informatie bij Phalesius. Over Arnoldus de Raisse, zie L. DEVILLERS, art. *Raisse (Arnould de)*, in *Biographie Nationale*, 18, Brussel, 1905, kol. 610-611.

⁴⁶) Chrysostomos HENRIQUEZ, *Menologium Cisterciense*, Antwerpen, 1630, p. 354.

⁴⁷) *PL*, 185, kol. 1813 en 1827.

⁴⁸) De stichtingsdatum van Villers is onzeker. E. BROUETTE, o.c., p. 364, plaatst het begin tussen einde april en begin november 1146. Zeker is dat Bernardus op terugtocht van Duitsland naar Clairvaux in januari 1147 doorheen Wallonië reisde en passim de wankle stichting van Villers bezocht. Molanus plaatst de stichting van Villers in de zomer van 1146 ter gelegenheid van de kruistochtprediking in Brabant (zie ook noot 41). Een kroniek van de Sint-Bertinusabdij suggereert hetzelfde: "Et quidem S. Bernardus, per Flandriam et Brabantiam pluribus monasteriis constructis et reparatis, in Allemaniam venit crucem Domini praedicare", afgedrukt door Pitra in *PL*, 185, kol. 1824-1825. De bron die Pitra aanhaalt heb ik niet kunnen achterhalen. Wel komt in het *Iohannis Longi chronica S. Bertini* (2de helft 14de eeuw) een gelijkaardige, maar niet identieke passage voor, zie *MGH, SS*, 25, p. 801.

mij aangewezen. Wanneer reisde hij door naar Duitsland⁴⁹)? Vermoedelijk enkele weken vroeger dan Pitra meende.

Er zit een geografische logica in dit vooropgestelde reisschema. Na 12 mei trok Bernardus van Toul westwaarts doorheen het huidige Noord-Frankrijk (Atrecht, Sint-Omaars, Loos). Via de Westvlaamse kust (Veurne, Ieper, vermoedelijk ook de Ter Duinenabdij te Koksijde) ging de reis naar Brugge. In Brugge voerde de baan Brugge-Keulen hem over Gent (14 augustus) en Affligem naar Duitsland, waar hij eind oktober te Worms aanwezig was.

Nu vergezelde abt Robertus van Ter Duinen Bernardus op zijn reis door Vlaanderen. Robertus was samen met Bernardus aanwezig toen de graaf de oorkonde voor de abdij van Veurne uitvaardigde en beide abten waren ook samen te Affligem⁵⁰). Dat Bernardus ook Drongen heeft aangedaan of te Gent de hem al eerder bekende Drongense abt Goswinus heeft ontmoet, ligt in de logica van de dingen. Alleszins vergezelde Goswinus Bernardus naar Affligem. Is het Goswinus die bij Bernardus op diens bemiddeling aandrong in het conflict tussen de abdijen van Jette en Ninove, na de goede ervaringen die hij reeds eerder met hem had opgedaan?

Met deze dateringsgegevens voor ogen, kunnen we de volgorde van de drie oorkonden van 1146 over het conflict om het kapittel van Liedekerke beter bepalen en de inhoudelijke consequenties juist inschatten.

a) *Oorkonde De Smet nr. IX (oorkonde van Bernardus van Clairvaux)*⁵¹)

In aanwezigheid van vier abten beëindigt Bernardus het conflict tussen de abdijen van Ninove en Jette over Liedekerke⁵²). Beslist wordt het altaar en de kerk van Denderleeuw aan de abdij van Jette toe te wijzen⁵³) met de Dender als grens van de parochie⁵⁴). De abdij van Ninove ontvangt al de

⁴⁹) Bernardus was eind oktober te Worms, zie *PL*, 185, kol. 844 en *Acta Sanctorum, Augusti*, 4, p. 192 en 331-342 voor de reis door Duitsland.

⁵⁰) Th. DE HEMPTINNE, *o.c.*, p. 152, zie ook A. DUBOIS en N. HUYGHEBAERT, *o.c.*, p. 376-377.

⁵¹) DE SMET, p. 758-759. Deze oorkonde is ook elders uitgegeven, onder meer door Pitra in *PL*, 185, kol. 1825.

⁵²) DE SMET, p. 758: "dissensionem inter abbatem Ninivensem et Iettensem pro ecclesia de Liedekerke, tali modo in praesentia nostra coram religiosis determinatam".

⁵³) *Ibidem*: "altare et ecclesiam de Lewes cum omnibus appertinentiis suis".

⁵⁴) *Ibidem*: "et sicut Tenera dividit parrochiam de Lewe et eam de Liedekerke".

rest⁵⁵), dit is het gebied over de Dender dat de kerk van Liedekerke toebehoorde, behalve een tiend te Erembodegem. Het is de abt van Jette die van zijn eisen afziet en toegevingen doet⁵⁶). De oorkonde werd in chirograafvorm uitgegeven. Het Ninoofse abdijsarchief heeft nog het origineel met het zegel van Bernardus. Het origineel in de abdij van Jette bestond nog in 1772, maar is thans verloren⁵⁷). Het achttiende-eeuwse *Liber mortuorum* van Jette situeert deze oorkonde in het jaar 1145⁵⁸), De Smet dateert circa 1148. Ik meen dat een datering tweede helft augustus 1146 is aangewezen, gelet op de hoger aangevoerde elementen in verband met de reis van Bernardus door Vlaanderen en Brabant. De datering van de twee volgende oorkonden van bisschop Nicholaus verhogen de plausibiliteit van de aangebrachte datering.

b) *Oorkonde De Smet nr. VII*⁵⁹)

Bisschop Nicholaus van Kamerijk bestendigt de overeenkomst met zijn goedkeuring⁶⁰). De oorkonde moet gedateerd worden na de oorkonde van Bernardus, tussen 24 september en 20 december 1146, zoals hoger aangetoond.

c) *Oorkonde De Smet nr. VI*⁶¹)

Bisschop Nicholaus van Kamerijk schenkt de kerk van Liedekerke en haar afhankelijkheden Borchtlombeek en Strijtem⁶²) aan abt Gerardus en het kapittel van Ninove. Deze oorkonde vormt een inhoudelijke eenheid met de voorgaande. In deze oorkonde specificeert de bisschop, om de

⁵⁵) *Ibidem*: "abbate Ninivense reliqua omnia ad ecclesiam de Liedekerke pertinentia".

⁵⁶) *Ibidem*: "concessit abbas Jettensis suscipere in partem suam".

⁵⁷) Beda Regaus, proost van Affligem, kopieerde in 1772 de tekst naar het origineel in zijn *Afflighemum Illustratum*, 1, fol. 389 (ABDIJARCHIEF, AFFLIGEM). Zie ook de tekstuitgave bij Pitra, in *PL*, 185, kol. 1826.

⁵⁸) Het *Liber mortuorum* van Jette brengt eveneens de tekst; zie LAVALLEYE, p. 8-9. Dit boek is gebaseerd op de werknota's van kanunnik Ambrosius Leeuwet (†1660) van Jette. Ze waren bestemd voor A. SANDERUS, *Coenobiographia sacrae Abbatiae Jettensis*, Brussel, 1659.

⁵⁹) DE SMET, p. 757.

⁶⁰) *Ibidem*: "compositionem illam de Liedekercha inter abbatem Ninivensem Gerardum et abbatem Gettensem Walterum, a domino Bernardo, abbate Clarevallensi, consilio religiosarum personarum ordinatam, ratam fore consensimus".

⁶¹) *Ibidem*, p. 756-757.

⁶²) *Ibidem*, p. 756: "ecclesiam de Liedekercha cum appenditiis suis, videlicet Lumbecha, Strithem".

abdij van Ninove voldoende rechtszekerheid te bieden, het algemene “*reliqua omnia*” uit de vorige oorkonde. Voor alle duidelijkheid somt de hij bij naam (“*nominatim annotare*”) alle bezittingen op, die aan de Liedekerkse kerk en kapittel toebehoren, namelijk een tiendrecht te Meise, een recht op het dagelijks gebruik van hout uit het bos van Liedekerke⁶³) en verder akkers en weiland en al wat het kapittel rechtmatig verworven heeft vanwege Walter van Doornik, Raas van Gavere, Boudewijn en Iwein van Aalst⁶⁴). De oorkonde vermeldt ook nog een recht op twee karren hout per week uit het Liedekerkse bos, geschonken door Iwein van Aalst op verzoek van zijn vrouw Lauretta aan het Ninoofse kapittel⁶⁵). De kerk van Liedekerke wordt vrijgesteld van alle lasten, opdat de kanunniken er ongestoord de goddelijke dienst zouden kunnen verzorgen⁶⁶). Hieruit blijkt dat de bisschop de activiteit van de kanunniken in de Liedekerkse kerk wil gecontinueerd zien, weliswaar onder Ninoofs gezag, en daarvoor het patrimonium van het kapittel voorbehoudt.

d) *Oorkonde De Smet nr. VIII*⁶⁷)

Paus Eugenius III keurt op 21 oktober 1147 te Châlons-sur-Marne de nieuw verworven Ninoofse bezittingen goed. Expliciet worden de kerk van Liedekerke met de volledige tienden, de afhankelijkke kerken van

⁶³) *Ibidem*: “in opus fratrum apud Liedekercham Domino servientium”.

⁶⁴) Voor al deze figuren, zie E. WARLOP, *o.c.*, nrs. 1, 86, 210.

Walter van Doornik (1110-1137), kastelein van Doornik, was de zoon van Evrardus I en Helewidis van Doornik, de stichters van het kapittel van Liedekerke. Hij was gehuwd met Petronella. Tot wanneer de familie Liedekerke in bezit had is niet duidelijk.

Raas van Gavere is vermoedelijk Raas II (1124-1149), hoewel ook Raas III (1130-1150), die huwde met Domison van Chièvres, niet is uitgesloten. Dit huis was ondubbelzinnig vanaf eind 12de eeuw heer te Liedekerke-Denderleeuw.

Iwein van Aalst (1117 - 8 aug. 1145) was de zoon van Boudewijn II van Gent en broer van Boudewijn III (†1127) van Aalst. Hij huwde met Lauretta, de dochter van Diederik van de Elzas. Hij was heer van het Land van Aalst en van Waas en Drongen. Of hij ook heer van Liedekerke was, is, mijn inziens, onzeker. Wel had hij te Liedekerke bezittingen, onder meer in het Liedekerkebos.

⁶⁵) DE SMET, p. 756: “datas in usum fratrum apud Niniven Deo vacantium”.

⁶⁶) *Ibidem*, p. 756-757: “Ut autem fratres quieta devotione inibi divino cultui vacare possint, locum illum perpetua libertate donamus et ab omni exactione tam nostra quam ministrorum nostrorum eum perpetuo absolvimus”. Het “inibi” zou zowel het kapittel van Ninove als dat van Liedekerke kunnen bedoelen. Ik verkies de tweede mogelijkheid.

⁶⁷) *Ibidem*, p. 758. De tekst is ook uitgegeven in *PL*, 180, kol. 1561-1562. De Smet geeft als plaats van uitgifte verkeerdelijk Châtillon aan. J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden*, Berlijn, 1933, p. 190, corrigeert dit in Châlons-sur-Marne. Het gaat om het Latijnse *Catalanni*.

Borchtlombeek en Strijtem en een deel van de tienden te Meise ver-
noemd⁶⁸). De abdij van Jette vraagt een analoge bevestigingsoorkonde
van de paus en bekomt die op 24 oktober 1147. Ook daarin is de schen-
king van de kerk van Denderleeuw ("*altare de Lewa*") opgenomen⁶⁹).

2. Het tweede compromis onder abt Henricus (1151 - circa 1158)

Abt Walterus van Jette overleed op 3 december 1150⁷⁰). Zijn opvolger
Henricus (1151 - circa 1158) trad in 1151 aan. De Ninoofse abt Gerar-
dus daarentegen kende een zeer lang abbatiaat en regeerde van 1142 tot
1185⁷¹). Hij bleef, terwijl in Jette de abten wisselden, wat daar telkens
een heropflakking van het conflict veroorzaakte. Achte Henricus zich
niet gebonden door het akkoord dat door zijn voorganger was aange-
gaan? Over zijn verzet tegen de overeenkomst zijn we slechts indirect
ingelicht via een oorkonde van abt Hugo van Prémontré uit 1159⁷²).
Daarin wordt de geschiedenis van het conflict geschetst en de episode
onder Henricus aangehaald. Henricus herbegon het dispuut met Ninove,
maar door de bemiddeling van abt Warinus van de Sint-Martinusabdij
van Laon⁷³) werd het conflict bijgelegd, zowel tussen de abten, als tus-
sen de kapittels⁷⁴). Vermoedelijk hield het compromis een status quo in
en bleef het vergelijk van 1146 gehandhaafd. Onrechtstreeks leert deze
tekst ons dat de abdij van Jette onder het abbatiaat van Henricus zeker
reeds tot de orde van Prémontré was toegetreten.

⁶⁸) DE SMET, p. 758: "Lidekerkensem ecclesiam cum tota decima et appenditiis suis, scilicet Lombeca, Strithem, partem decimae apud Menz".

⁶⁹) De tekst is opgenomen in LAVALLEYE, p. 10-11.

⁷⁰) KOYEN, p. 694. Deze geeft ook 1149 als mogelijke sterfdatum.

⁷¹) B. MERSCH, *L'abbaye de Ninove*, p. 502-504.

⁷²) DE SMET, p. 759, oorkonde nr. X.

⁷³) Warinus was abt van de Sint-Martinusabdij te Laon van 1151 tot 1171, zie N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, 2, Staubing, 1952, p. 512.

⁷⁴) DE SMET, p. 759: "cognovimus etiam ex relatione coabbatum nostrorum qui inter-
fuerunt, quod tempore Henrici, successoris supradicti Walteri, eadem querela orta fuerat
et terminata in praesentia domini Warini abbatis Laudunensis, assensu utriusque abbatis,
scilicet Gethensis et Ninivensis, et assensu utriusque capituli".

3. Het derde compromis onder abt Hildebrandus (1159-1180)

Henricus nam ontslag vóór 1159. Was hij voor zijn medebroeders een te zwakke figuur, die zich niet hard genoeg opstelde tegenover de Ninoofse abdij? De harde houding van zijn opvolger lijkt dit te bevestigen. Hildebrandus was reeds abt in 1159⁷⁵). Hij kende een zeer lang abbatiaat en bleef aan tot 1186⁷⁶). Hij beet zich met grote hardnekkigheid drie decennia lang in het Liedekerkse dossier vast en werd zo een geduchte tegenspeler voor de Ninoofse abt Gerardus. Onder Henricus' abbatiaat ontstonden nog vijf oorkonden over de twist. Ik behandel ze in hun chronologische volgorde.

a) Oorkonde De Smet nr. XIV⁷⁷)

Samson, aartsbisschop van Reims en legaat van de H. Stoel ("*apostolicae sedis legatus*"), vonnist en bevestigt de tekst van het compromis dat in 1146 door Bernardus van Clairvaux in het conflict bereikt werd. De abt van Jette blijft door de instemming van zijn voorganger gebonden en het bezit van Liedekerke door Ninove wordt gerechtvaardigd genoemd en door de aartsbisschop bevestigd en beschermd. De oorkonde werd ondertekend door twaalf leden van de Reimse kanselarij en is uitgevaardigd te Reims in het jaar 1159, tijdens de 7de indictie, het 22ste regeringsjaar van koning Lodewijk en het 19de episcopaatsjaar van Samson. Lodewijk werd gekroond op 1 augustus 1137⁷⁸). De *terminus post quem* is dus 1 augustus 1159. De oorkonden X en XI geven als *terminus ante quem* het einde van het generaal kapittel van oktober 1159⁷⁹).

⁷⁵) KOYEN, p. 695-696. De auteur stelt terecht dat Henricus abdiceerde vóór 1159. In de oorkonde van Hugo van Prémontré van 1159 is sprake van "*tempore Henrici*", zie DE SMET, p. 759. De naam Henricus komt het laatst voor op 26 febr. 1156, zie J. RAMACKERS, *o.c.*, p. 205.

⁷⁶) KOYEN, p. 696.

⁷⁷) DE SMET, p. 762.

⁷⁸) E. STRUBBE en L. VOET, *o.c.*, p. 296 en 343. Samson was aartsbisschop van Reims van 1140 tot 1161.

⁷⁹) Zie punt c. De gebruikte indictiestijl is onzeker. Indien dit de Bedaanse is, voert de zevende indictie ons tot een datum vóór 24 september 1159.

b) *Oorkonde De Smet nr. XV*⁸⁰⁾

Nicholaus, bisschop van Kamerijk, verklaart dat de overeenkomst destijds gesloten door Bernardus tussen Walterus, abt van Jette, en Gerardus, abt van Ninove, over Liedekerke geldig blijft, dit op gezag van Samson, de aartsbisschop van Reims en apostolisch legaat, en na raadpleging van het eigen kapittel⁸¹⁾. Acht leden van het bisschoppelijk kapittel tekenden mee, waaronder de aartsdiaken van Brabant Theodoricus en drie abten, met name Parvinus van het H. Graf van Kamerijk, Gillebertus van Mont-Saint-Martin en Ada van Châtillon-sur-Seine. De oorkonde is uitgevaardigd te Kamerijk in het jaar 1159, tijdens het 23ste episcopaatsjaar. Dit brengt ons tot een datering vóór 20 december 1159 en uiteraard na de oorkonde van Samson.

c) *De oorkonden De Smet nrs. X en XI*⁸²⁾

Het gaat om twee niet gedateerde oorkonden van de abt-generaal Hugo van Prémontré. Beide oorkonden zijn ontstaan op het generaal kapittel. De eerste lange oorkonde is mede ondertekend door elf abten en vermeldt: “*sed et in generali capitulo nostro audivimus*”. Het kapittel neemt kennis van het standpunt van de aartsbisschop van Reims en de bisschop van Kamerijk en roept diengevolge de beide ruziënde abten plechtig op om het conflict te stoppen. De tweede korte oorkonde is persoonlijk gericht aan Hildebrandus, abt van Jette, en uitgevaardigd door de abt-generaal Hugo en het generaal kapittel (“*totusque ordinis abbatum conventus*”). Hem wordt krachtig verbod opgelegd nog tegen de Ninoofse abdij te procederen. Despy dateert de oorkonden respectievelijk in 1159 en 1161⁸³⁾. Die laatste datum is ingegeven door een foutieve kennis van het begin van het abbatiaat van Hildebrandus. Beide oorkonden horen inhoudelijk samen en zijn zonder twijfel tijdens hetzelfde kapittel uitgegeven. Het generaal kapittel van de orde van Prémontré nam elk jaar een aanvang op het feest van Dionysius op 9 oktober⁸⁴⁾.

⁸⁰⁾ DE SMET, p. 762-763.

⁸¹⁾ *Ibidem*, p. 763: “*ecclesiae quoque nostrae consilio*”.

⁸²⁾ *Ibidem*, p. 759-760. De oorkonden worden ook besproken door H. MARTON, *Praecipua testimonia de activitate capitulorum Generalium saeculi XII*, in *Analecta Praemonstratensia*, 39, 1963, p. 230-231.

⁸³⁾ DESPY, p. 244-245.

⁸⁴⁾ Herman van Doornik schrijft in zijn *Liber de Miraculis S. Mariae Laudunensis*: “*Universi abbates singulis annis in festo S. Dionysii ad primam matrem, de qua processerant, id est Praemonstratensem ecclesiam, quasi ad fontem potaturi convenirent, et simul positi generale capitulum tenerent*”, *PL*, 156, kol. 994. Hetzelfde gegeven is aanwezig in

Tijdens het kapittel stelden leden van de Kamerijkse kanselarij en bisschop Nicholaus zelf de verzamelde abten op de hoogte van het vonnis te Reims. Deden ze op terugweg van Reims naar Kamerijk Prémontré aan? Het generaal kapittel was aan de gang kort nadat te Reims het vonnis viel. Het gaat ongetwijfeld om het generaal kapittel van 1159, zodat beide oorkonden van Hugo van Prémontré kort na 9 oktober 1159 kunnen gedateerd worden en de oorkonde van aartsbisschop Samson enkele dagen of weken vroeger.

De beide oorkonden zijn bijzonder interessant omdat ze ons een goede kijk geven op de geschiedenis van het conflict, op het proces dat Hildebrandus de Ninoofse abdij aandeed en op de juridische argumentatie. De eerste oorkonde herhaalt de voorgeschiedenis vanaf de tussenkomst van Bernardus, over de bemiddeling van Warinus, tot het proces dat Hildebrandus voerde. Hij daagde de Ninoofse abt voor het bisschoppelijk hof te Kamerijk⁸⁵). Dit hof wenste zijn vonnis te toetsen bij een hogere instantie en haalde hoofd te Reims⁸⁶). De aartsbisschop vonnistte, geassisteerd door de bisschoppen van Noyon en Atrecht. De inhoud van het Reimse vonnis werd direct overgebriefd door de Kamerijkse functionarissen aan het generaal kapittel⁸⁷). De Kamerijkse bisschop zelf kwam het vonnis toelichten⁸⁸) en gaf als kernargument: “*quod ecclesia de Lidekerca ad ecclesiam Gethensem numquam pertinuerat*” en “*quod ecclesia de Lidekercherca ecclesiae de Jet subjecta non fuisset aliquando, sed libera fuisset, sicut et illa*”⁸⁹). Dit standpunt geeft tevens indirect de argumentatie van Hildebrandus weer: hij moet beweerd hebben dat het kapittel van Liedekerke van dat van Jette afhankelijk was geweest.

de premonstratenzer statuten, zie Pl. LEFEVRE en W.M. GRAUWEN, *Les statuts de Prémontré au milieu du XIIe siècle*, (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, 12), Averbode, 1978, p. 45: “Omnes abbates ad colloquium pariter conveniant, in ecclesia Praemonstratensi, in solemnitate Dionisii”.

⁸⁵) DE SMET, p. 759: “pulsatus fuisset abbas Ninivensis super hoc in curia Cameracensi”.

⁸⁶) *Ibidem*: “et ventum esset ad iudicium, electae sunt personae, quae a domino archiepiscopo et a Remensi curia iudicium requirerent”.

⁸⁷) *Ibidem*: “et sicut ab ipsis personis audivimus sententia domini archiepiscopi fuit”.

⁸⁸) *Ibidem*: “sed et in generali capitulo nostro audivimus a domino Cameracensi episcopi”.

⁸⁹) *Ibidem*, p. 759 en 760.

d) *Oorkonde De Smet nr. XL*⁹⁰⁾

Voor Hildebrandus moeten het vonnis van Reims en Kamerijk en het standpunt van het generaal kapittel hard zijn aangekomen. Pas in 1180 erkende hij zijn ongelijk. In een koele verklaring, mede ondertekend door de prior en subprior en twee priester-kanunniken, alsmede door de abten van Grimbergen en Drongen, verklaarde hij dat de abdij van Ninove de kerk van Liedekerke rechtmatig bezat en accepteerde hij de bisschoppelijke goedkeuring van die transactie: "*verissime cognoscen-tes et profitentes Lidekercensem ecclesiam cum suis appenditiis nullius ecclesiae fuisse appenditium, unde nec nostrae, sed penitus per se libe-ram et ab episcopo Cameracensi, ad cuius dispensationem ordinatio hujus et aliarum ecclesiarum pertinet transferri potuisse, et eam a Nini-vensi ecclesia jure et absque calumnia possideri*".

Daarmee viel het doek over een veertigjarig conflict, dat in feite al in 1146 was beslecht.

4. De achtergronden van het conflict

a) *Het kapittel van Liedekerke (1092-1146)*

De originele stichtingsoorkonde van het kapittel is bewaard gebleven⁹¹⁾. Stichters van het kapittel waren Radulfus, bijgenaamd Evrardus

⁹⁰⁾ *Ibidem*, p. 779.

⁹¹⁾ *Ibidem*, p. 751, nr. I. De tekst is ook uitgegeven door M. GYSSELING en A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, (Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands, 1), Brussel, 1950, p. 218-219. Hier is de oorkonde opgenomen als een oorkonde van de Sint-Pietersabdij van Gent. Hoe en wanneer deze oorkonde in dat fonds is terechtgekomen, is mij onbekend. Waarschijnlijk gebeurde dit in de 19de eeuw. Tussen de Sint-Pietersabdij en Liedekerke heeft nooit enig verband bestaan. Thans is het origineel weer ingevoegd in het fonds van de Abdij Ninove (BEVEREN, RIJKSARCHIEF), als nummer I van de Oorkonden De Smet. Oppermann had twijfels over de echtheid van de oorkonde. De auteurs verwerpen dit met klem. Ik sluit me bij hun visie aan, behalve wat hun laatste argument betreft, dat eerder als een boemerang kan werken: "Wij beschouwen deze oorkonde, ook omdat er zo min te Blandinium als te Ninove in de 12de eeuw een spoor van een geschil betreffende Liedekerke is te vinden, als onbetwistbaar echt". G. WILLEMS, *L'abbaye de Ninove de l'ordre de Prémontré. Origine et premiers développements (1137-Début XIVe s.)*, licentiaatsverhandeling geschiedenis U.L.B., Brussel, 1968, p. 101-106, analyseert deze oorkonde en bevindt ze eveneens echt.

van Doornik en zijn vrouw Helewidis⁹²). Zij vroegen in 1092 aan de bisschop van Kamerijk het altaar van Liedekerke vrij te maken van alle lasten en van het personaat⁹³). Bisschop Gerardus II van Kamerijk stond dit toe op voorwaarde dat er een kapittel met een overste werd geïnstalleerd⁹⁴). De kanunniken hadden de vrijheid van keuze van hun overste, de bisschop behield het recht hem aan te stellen⁹⁵). Verder dienden Evrardus en zijn vrouw voor voldoende inkomsten te zorgen uit hun goederen en allodia, opdat de kanunniken het nodige zouden hebben om te kunnen leven.

Hoe moet de uitdrukking "*cura animarum*" in deze oorkonde geïnterpreteerd worden? Betekent dit dat de prelaat tevens ook als pastoor van de parochie werd aangesteld, zoals traditioneel beweerd wordt⁹⁶)? Ik meen van niet. De zorg voor de zielen slaat mijn inziens op de overdracht van de pastorale taak in handen van de prelaat of abt ten overstaan van de kloosterlingen, die direct van hem afhangen en onttrokken worden aan de jurisdictie van de parochie. Dit blijkt duidelijk uit de stichtingsoorkonde van het kapittel van Jette uit 1095, waarin een analoge formule voorkomt, die hier onmogelijk betrekking kan hebben op een parochietaak⁹⁷). Wel werd het parochiealtaar van Liedekerke ("*a persona liberum*") door het kapittel geïncorporeerd. Parochiealtaar en kapittel zijn dus twee te onderscheiden instellingen. De prelaat bezat het personaat van het parochiealtaar, maar

⁹²) Evrardus was kastelein van Doornik van 1078 tot 1110, zie E. WARLOP, *o.c.*, p. 1152.

⁹³) DE SMET, p. 751: "quaerentium quatinus altare de Ledechercis ab omni reditu et a persona liberum facerem".

⁹⁴) *Ibidem*: "ea conditione, ut ibi canonici cum suo praelato ad Deo serviendum constituerentur".

⁹⁵) *Ibidem*: "sic tamen praelato ibidem ex electione canonicorum secundum canonicam auctoritatem constituendo, ut tam successor meus quam ego praelationem daremus et curam animarum".

⁹⁶) Dit is de mening van de Ninoofse abt De Moor, die in 1693 schreef: "Quondam fuit parvula abbatia in Liedekerke cuius abbas simul erat pastor; suberant ei et quattuor capellani", BEVEREN, RIJSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 11, fol. 368. Beda Regaus, in 1775 in zijn *Afflighemum Illustratum*, 5, kol. 1083 (AFFLIGEM, ABDIJARCHIEF) en VERBESSELT, p. 28, volgen deze visie.

⁹⁷) L'AVALLEY, p. 2: "fratrum esse, abbatem libere eligere, et cameracensium pontificis pastorem curam attribuere et benedictionem exhibere". Eenzelfde terminologie komt voor in het Ninoofse *Historia fundationis*. Daar wordt de taak van de abt omschreven als een "*cura pastoralis*", zie W.W. ROCKWELL, *o.c.*, p. 91 en 92. Vergelijk eveneens met "et episcopus Noviomensis curam animarum det, cui marchio Flandriae praeposituram dabit" in een oorkonde van 1087 betreffende het kapittel van Drongen; zie J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, 1, Brussel, 1837, p. 704.

oefende daarom niet de pastoorsfunctie uit. Daarvoor kon hij een vicaris, een plaatsvervanger, benoemen⁹⁸).

Over het kapittel weten we verder weinig. De al eerder geanalyseerde oorkonde van bisschop Nicholaus van Kamerijk uit 1146 geeft ons de namen van de latere weldoeners: Walter van Doornik, zoon van de stichters, en zijn vrouw Petronella, Raas van Gavere, Boudewijn en Iwein van Aalst. De eerstgenoemden, Walter van Doornik en zijn kinderen samen met Raas van Gavere, blijken in de periode rond 1146 de hoogste wereldlijke macht te Liedekerke te bezitten. De heren van Aalst zijn aan hen ondergeschikt. Bij elke schenking van Iwein van Aalst wordt vermeld dat dit gebeurde met toestemming van eerstgenoemde heren, die Liedekerke allodiaal bezaten⁹⁹).

Was Liedekerke een seculier of een regulier kapittel? De traditie heeft het over een regulier kapittel¹⁰⁰). Despy hield het bij een seculier kapittel¹⁰¹). De zinsnede "*in opus fratrum apud Ledekercham Domino servientium*" wijst in de richting van een regulier kapittel met gemeenschap van goederen. Met de vrije keuze van de prelaat kondigt zich te Liedekerke een eerste element van de Gregoriaanse hervorming aan, die de vernieuwing van het kanonikale leven stimuleerde¹⁰²). De vergelijking met het drie jaar later gestichte reguliere kapittel van Jette is frappant¹⁰³). Ook te Jette was de vrije abtskeuze een essentieel onderdeel van de stichting.

Over de omvang van het kapittel bestaan geen gegevens. De Ninoofse abt De Moor (1685-1698) hield het bij vier kanunniken en hun overste¹⁰⁴). De omvang van de inkomsten kan als volgt worden samengevat: drie altaren (Liedekerke, Borchtlombeek en Strijtem), de volledige tienden te Liedekerke, twee delen van de tienden te Meise en circa 55 bunder

⁹⁸) Voor de uitdrukking "*liberum a persona*" als aanwijzing voor de incorporatie, zie W. PETKE, *Von der klösterlichen Eigenkirche zur Inkorporation in Lothringen und Nordfrankreich im 11. und 12. Jahrhundert*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 87, 1992, p. 34-72 en 375-404.

⁹⁹) DE SMET, p. 751: "*quorum allodium Ledekercha exstiterat*".

¹⁰⁰) *Gallia christiana*, 5, 1877, kol. 31. Deze mening wordt overgenomen door BEDA REGAUS, *Hafflighemum Illustratum*, 5, kol. 1083 en VERBESSELT, p. 66.

¹⁰¹) DESPY, p. 247-248.

¹⁰²) Zie hierover Ch. DEREINE, art. *Chanoines*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 12, 1951, kol. 375-405.

¹⁰³) LAVALLEYE, p. 2: "*ad usus fratrum, in hoc loco Deo famulantium, beatique Augustini regulam observantium*".

¹⁰⁴) Zie noot 96.

grond te Liedekerke¹⁰⁵). Het einde van het kapittel als autonome instelling kwam er officieel in het najaar van 1146, toen bisschop Nicholaus het samenvoegde met de Ninoofse abdij. Of het kapittel circa 1140 reeds had opgehouden te bestaan en door Iwein van Aalst toen aan de abdij van Ninove werd geschonken, betwijfel ik.

b) *De rol van abt Waltelmus te Liedekerke*

Waltelmus (ook Woltelmus) was de eerste abt van het kapittel van Jette, dat in 1095 gesticht werd, niet in de parochiekerk van Jette, maar op een afgelegen plaats op het gehucht Dielegem¹⁰⁶). Waltelmus komt reeds in 1098 als prior van Jette voor in een oorkonde. In 1106 wordt hij abt genoemd, maar in 1108 opnieuw prior¹⁰⁷). Nu liepen in die tijd de termen abt, prior, prelaat nog door elkaar, als benamingen voor de kloosteroverste bij reguliere kanunniken¹⁰⁸). We mogen dus gerust stellen dat Waltelmus van bij de stichting de overste van Jette is geweest. Hij stierf naar alle waarschijnlijkheid op 28 september 1141.

Wat is de relatie van Waltelmus met Liedekerke? In zijn figuur ligt de knoop van het probleem, aangezien na zijn dood het conflict tussen

¹⁰⁵) VERBESSELT, p. 49-51 en 105-106 weet in het centrum van Liedekerke een blok kerkgoed terug te vinden, afkomstig van het vroegere kapittel. Ook de vierkante blok van het kerkhofperceel verwijst naar een vroegere kapittelinplanting, te vergelijken met de situatie in Meerbeke. Het curegoed besloeg in de 18de eeuw 43 bunder, vermoedelijk een restant van het vroegere kapittelbezit. Iwein van Aalst schonk de "terra Abbonis", die één mansus of 12 bunder groot was (DE SMET, p. 783). Te Meise bezat het kapittel twee derden van de parochietienden (*ibidem*, p. 792 en J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, 2, Pittem, 1964, p. 113-119). Deze tienden zijn vermoedelijk door Iwein van Aalst geschonken. Luidens een oorkonde van 1171 zag Rodulfus, deken van Noyon, af van zijn rechten op deze tienden (DE SMET, p. 772). Rodulfus was de kleinzoon van Boudewijn III van Aalst en Lutgart van Grimbergen. Iwein usurpeerde de goederen langs moederszijde van zijn nicht Beatrijs, de moeder van Rodulfus, die gehuwd was met Hendrik I, kastelein van Bourbourg (zie *Historia comitum Ghisnensium*, MGH, SS, 24, 1879, p. 620-621). Zie verder E. SOENS, *De bezittingen van de Abdij Ninove te Liedekerke*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, 20, 1937, p. 1-4 en IDEM, *De tienden van de abdij Ninove te Meise en omstreken*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, 18, 1935, p. 113-119. De Ninoofse kroniekschrijver Godfried van Elshoudt schrijft in zijn *Chronotaxis* (1652) de schenking van de tienden van Meise ten onrechte toe aan Radulfus Evrardus van Doornik in 1092 (BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 5, fol. 2 v° en 3 r°).

¹⁰⁶) KOYEN, p. 691-694; LAVALLEYE, p. 7.

¹⁰⁷) E. DE MARNEFFE, *Cartulaire d'Affligem*, (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, 2de sectie, afl. 1-5), Brussel, 1898-1901, p. 16; LAVALLEYE, p. 4; C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij*, 2, Brussel, 1990, p. 19-20.

¹⁰⁸) Ch. DEREINE, *o.c.*, kol. 399-400.

Ninove en Jette over Liedekerke losbarste. De Ninoofse *Historia fundationis* biedt de sleutel aan. Deze noemt Waltelmus een voortreffelijk man, tegelijk abt van Liedekerke en van Jette: “*vir opinatissimus, qui letthensis et Lidekercensis ecclesie abbas fuerat*”¹⁰⁹). Despy acht dit onmogelijk, ook al omdat hij in Liedekerke een seculier kapittel ziet¹¹⁰). Het is inderdaad opmerkelijk dat in geen enkele oorkonde Waltelmus zich abt, prior of prelaat van Liedekerke noemt. Maar daartegenover staat dat, indien Jette kon beweren dat het kapittel van Liedekerke onder haar gezag heeft gestaan, dit alleen onder abt Waltelmus kan geweest zijn. Vandaar dat ik aanleun bij de stelling dat Waltelmus op een persoonlijke wijze beide kapittels verenigde, anders is gans de kwestie onbegrijpelijk¹¹¹). Misschien was Waltelmus een figuur met hervormingsideeën, werd hij in 1092 het eerste hoofd van het Liedekerkse kapittel en is hij in 1095 door de stichter van het kapittel van Jette, Onulfus van Wolvertem, naar Jette geroepen om daar een analoge hervorming te starten, met behoud van zijn functie te Liedekerke. In dat geval moet Waltelmus gedurende meer dan 40 jaar beide kapittels in zijn persoon verenigd hebben, zonder dat beide instellingen één werden. Vandaar de verwarring na de dood van Waltelmus over zijn nalatenschap.

Belangrijk in deze hypothese is alleszins dat Evrardus van Doornik, de stichter van het kapittel van Liedekerke, bij de dood van zijn vrouw in 1106, 18 bunder akkerland en drie vierde bunder weiland schonk aan abt Waltelmus en de abdij van Jette¹¹²). Het wijst op de goede relatie tussen Evrardus en Waltelmus en maakt aannemelijk dat Evrardus hem als overste van beide kapittels accepteerde. Gaf Evrardus ook — maar dit blijft een loutere speculatie — als heer van Denderleeuw, Waltelmus persoonlijk, en niet het kapittel van Jette of dat van Liedekerke, het personaat van het altaar van Denderleeuw? Dit kan verklaren waarom, na de dood van Waltelmus, de kerk van Denderleeuw in het conflict betrokken werd. Liedekerke en Denderleeuw vormden van ouds één heerlijkheid, maar de burcht lag bij de Dender op het grondgebied van Liedekerke, wat dan weer verklaart, waarom Evrardus te Liedekerke en niet te Denderleeuw een kapittel stichtte¹¹³).

¹⁰⁹) W.W. ROCKWELL, *o.c.*, p. 91.

¹¹⁰) DESPY, p. 248, noot 44.

¹¹¹) B. MERSCH, *Abbaye de Ninove*, p. 500.

¹¹²) LAVALLEYE, p. 4.

¹¹³) Over de verhouding Denderleeuw-Liedekerke zie VERBESSELT, p. 7-34 en J. DE BROUWER, *Geschiedenis van Denderleeuw*, Aalst, 1960.

De opkomst van de nieuwe krachtige orden van reguliere kanunniken maakte dat circa 1130-1140 de rol van kleinere, lokale hervormingen, zoals die van Waltelmus, uitgespeeld was¹¹⁴), zodat zowel het kapittel van Liedekerke als dat van Jette op het einde van diens abbatiaat in een identiteitscrisis kunnen hebben verkeerd. Vraag blijft dan of Waltelmus zelf nog het initiatief heeft genomen om de aan hem ondergeschikte kapittels tot de orde van Prémontré te doen overgaan.

c) *De rol van Iwein van Aalst in de schenking van het Liedekerkse kapittel aan de abdi van Ninove*

Volgens de Ninoofse *Historia foundationis* was Iwein van Aalst de grote figuur achter de schenking van het Liedekerkse kapittel aan de Ninoofse abdi. Hij schonk, volgens deze bron, na de dood van Waltelmus¹¹⁵) circa 1140, de Liedekerkse kerk aan Ninove en wist die schenking te laten bekrachtigen door de Kamerijkse bisschop¹¹⁶).

Hoe betrouwbaar is deze versie, die nergens anders in de bronnen bevestigd wordt, maar tot in de twintigste eeuw de interpretatie van het conflict heeft bepaald? Vooreerst moet gezegd dat de kroniekschrijver sommige zaken verwart en bijvoorbeeld Bernardus tot apostolisch legaat promoveert, terwijl het in feite Samson de aartsbisschop van Reims was, die in 1159 als pauselijk legaat zijn vonnis uitsprak. Vervolgens is er geen enkele oorkonde van Iwein bewaard over deze zaak en wordt in de oorkonden die wel bewaard zijn met geen woord gerept over de schenking van het kapittel van Liedekerke aan Ninove door hem. Juridisch is dit nochtans een te belangrijk element om verzwegen te worden. Verder stelt zich de vraag of het wel klopt dat Iwein van Aalst circa 1140 heer

¹¹⁴) De tijd van het experiment was voorbij. De snelle groei van orden zoals die van Prémontré, was het directe gevolg van de steun die paus en bisschoppen aan die gestructureerde instituties gaven, om zo de hervormingsbeweging te consolideren. Zie L. MILIS, *Ermîtes et Chanoines Réguliers au XIIe siècle*, in *Cahiers de civilisation médiévale*, 21, 1979, p. 39-80.

¹¹⁵) W.W. ROCKWELL, *o.c.*, p. 91. De datum van de dood van Waltelmus is in de *Historia foundationis* niet bepaald, wel in de kroniek van Boudewijn van Ninove, die ze onder de gebeurtenissen van het jaar 1137 plaatst, datum die later ook door Beda Regaus werd overgenomen, zie DE SMET, p. 703 en noot 128.

¹¹⁶) ROCKWELL, *o.c.*, p. 91-92: "Dominus Iwanus de Alost, qui apud Lidekerkam tunc temporis dominium obtinebat, accersito domno Gilleberto abbate nostro, Lidekercensem ecclesiam cum omnibus suis appertinentiis nobis in elemosinam contradidit et episcopali auctoritate donum suum confirmari obtinuit. Sed illis de Ieth postmodum reclamantibus ... tandem ... consilio et auctoritate domni Bernardi Clarevallensis abbatis, apostolice sedis legati, facta inter nos compositione omnis hec decisa est querela".

van Liedekerke en *advocatus* van het kapittel was¹¹⁷). De bisschoppelijke oorkonde van 1146 noemt Liedekerke immers het allodiaal bezit van Evrardus van Doornik en Raas van Gavere¹¹⁸). Zij waren het die bij elke beslissing over Liedekerke hun goedkeuring gaven. Ten slotte is er het tijdstip van de overdracht, traditioneel circa 1140 geplaatst¹¹⁹). De schenking gebeurde op vraag van de Ninoofse abt Gillebertus. Hij was de eerste abt van de Ninoofse abdij en trad in functie in 1138. Op het generaal kapittel van 1141, dus in oktober, werd hij tot ontslag gedwongen¹²⁰). Waltelmus stierf volgens de bronnen uit Jette op 28 september 1141. Ofwel klopt die sterfdatum van Waltelmus niet, ofwel klopt het verhaal over de gift van de kerk van Liedekerke aan Gillebertus niet¹²¹). De reden van zijn ontslag was juist het protest van zijn medebroeders tegen

¹¹⁷) Behalve in de *Historia foundationis* komt dit gegeven in geen enkele andere bron voor, noch voor Iwein, noch voor diens zoon Diederik. Zeker is dat hij belangen had te Liedekerke, er grond bezat en een voornaam begiftiger van het kapittel was. Hij schonk er de "terra Abbonis" en de tienden van Meise.

¹¹⁸) Zie noot 99.

¹¹⁹) Eigenlijk vermeldt geen enkele bron de juiste datum van de vermeende overdracht. Wel zijn er twee criteria: na de dood van Waltelmus en onder de Ninoofse abt Gillebertus. In de kroniek van Boudewijn van Ninove komt wel de datum 1140 voor, maar deze slaat op de stichting — bedoeld wordt de hervorming — van de abdij van Jette. Traditioneel wordt ook deze datum vooropgesteld als het jaar waarin Iwein de kerk van Liedekerke aan Ninove gaf, zie b.v. *Gallia christiana*, 5, kol. 31 en 112. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Affligemse proost Beda Regaus in zijn *Afflighemum Illustratum*, 5, kol. 1083, de dood van Waltelmus naar het jaar 1137 vooruitschuift (zie noot 129), om zo de schenking van Liedekerke in 1140 mogelijk te maken: "Verum anno 1140 Iwanus Comes Alostanus, et Dominus Liedekercanus, amotis inde canonicis, cessit abbatiae Nino-viensi praedictam ecclesiam".

¹²⁰) Voor de abten Gillebertus I en II en Gerardus, zie B. MERSCH, *L'abbaye de Ninove*, p. 501-502. De auteur plaatst het ontslag van Gillebertus I in 1142. Zeker is dat Gerardus aantrad in 1142, vermits hij in twee oorkonden van Diederik van de Elzas van 1142 vernoemd wordt, zie Th. DE HEMPTINNE, *o.c.*, p. 112-113, omdat de indictiestijl onzeker is, dateert zij tussen 1 januari 1142 en Kerstmis 1142. De *Historia foundationis* geeft geen datum voor het ontslag, de kroniek van Boudewijn noemt 1142. Maar indien het generaal kapittel in oktober gehouden werd, is het jaar 1142 quasi uitgesloten, omdat eerst nog abt Gillebertus II gedurende een tweetal maanden fungeerde, vooraleer Gerardus aan het bewind kwam, zie DE SMET, p. 704 en W.W. ROCKWELL, *o.c.*, p. 92 en 93.

¹²¹) Hier ligt één van de knooppunten van het verschil in interpretatie van de feiten. In de traditie van Jette en Drongen stierf Waltelmus op 28 september 1141 en hervormde hijzelf nog zijn abdij. Hier is er geen sprake van verval van de abdij of van een schenking van Liedekerke door Iwein van Aalst in 1140. In de Ninoofse versie stierf Waltelmus vroeger, alleszins vóór 1140, hervormde hij zijn kapittels niet en was het Iwein van Aalst die in 1140 te Liedekerke orde op zaken stelde. Deze laatste versie is ook deze van de *Gallia christiana*, 5, kol. 88 en van Beda Regaus. Ze is ook aanwezig in de *Coenobia ordinis Praemonstratensis in Brabantia* (midden 17de eeuw), BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, Hss., nr. 22471, fol. 190 v° - 193.

hun materieel armoedig bestaan¹²²). Hun protest drong door tot op het generaal kapittel, waar Gillebertus gevraagd werd ontslag te nemen. Iemand ontslag geven op die gronden, juist nadat hij drie altaren en een kapittel heeft binnengehaald, lijkt vrij onlogisch. De opvolger van Gillebertus werd de succesvolle abt Gerardus (1142-1185). Hij wordt in de *Historia foundationis* eigenlijk de 'eerste abt' genoemd, onder wiens leiding de abdij tot materiële en spirituele bloei kwam. Onder de door hem opgerichte *curiae* wordt onder andere Liedekerke vernoemd¹²³).

In het oudste *obituarium* van de Ninoofse abdij wordt de naam van Iwein van Aalst vermeld, zonder enige toevoeging¹²⁴). Vandaar mijn grote twijfels of de Ninoofse abdij, die zelf in 1140-1141 in crisis verkeerde, toen het kapittel van Liedekerke verwierf door toedoen van Iwein van Aalst.

Wat kan de ware rol van Iwein van Aalst in deze kwestie geweest zijn? Hij stierf op 8 augustus 1145, een jaar voordat Bernardus in het conflict bemiddelde en bisschop Nicholaus van Kamerijk de overdracht van de kerk van Liedekerke goedkeurde. Kernvraag hierbij is te weten, wanneer Jette vanuit Drongen hervormd werd. Gebeurde dit vóór 1145 of later¹²⁵)? Indien Jette vanuit Drongen hervormd werd nog tijdens het leven van Iwein, is het dan zo vanzelfsprekend dat hij in het geschil om Liedekerke partij trok voor Ninove ten nadele van Jette? Iwein van Aalst was de premonstratenzers gunstig gezind. Hij stichtte in 1136 het premonstratenzer kapittel van Zalegem en plaatste dit in 1138 over naar de parochiekerk van Drongen, waar het een seculier kapittel verdrong¹²⁶). Iwein was heer te Drongen en werd begraven in de abdijkerk. Aan het

¹²²) W.W. ROCKWELL, *o.c.*, p. 92: "fratres et suae nuditatis et paupertatis incommodatam opposcentes".

¹²³) *Ibidem*, p. 93.

¹²⁴) BEVEREN, RIJSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 8, fol. 113 v°. Dit *obituarium* is ouder dan de *Historia foundationis*. De oudste laag is geschreven circa of vóór de jaren 1180, zie W.W. ROCKWELL, *o.c.*, p. 25-27. Aangezien de oorkonde van Bernardus van 1146 in het oude abdijsakelament nr. 1 draagt, blijkt er geen oorkonde bestaan te hebben in verband met Liedekerke die ouder is dan deze datum. Dit wordt bevestigd door het werk *Chronotaxis* van Godfried van Elshoutd, die in 1652 de vroegste abdijschiedenis reconstrueert op basis van het beschikbare abdijsakelament. In 1140 vermeldt hij de schenking van de kerk van Liedekerke aan de abdij door Iwein, maar geeft als bron geen oorkonden aan, maar de tekst van de *Historia foundationis*, zie BEVEREN, RIJSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 5, fol. 9, 19 en 20.

¹²⁵) Zie punt d.

¹²⁶) Over de stichting van Drongen, zie N.J. WEYNS, *Abbaye de Tronchiennes*, p. 542-543.

hoofd van de abdij van Drongen stond Goswinus (1136-1153), een kanunnik van Laon, van wie gezegd wordt dat hij een familielid van Iwein was¹²⁷). Het was deze Goswinus die in 1146 de oorkonde van Bernardus te Affligem mee ondertekende. Had Iwein van Aalst er belang bij zijn abt Goswinus in diens verantwoordelijkheid voor het kapittel van Jette te dwarsbomen? Diederik van de Elzas, de graaf van Vlaanderen, was de abdij van Ninove gunstig gezind. Ze werd gesticht door Gerardus, zoon van Almericus, de vroegere grafelijke stalmeester. In 1142 begiftigde de graaf de abdij en nam haar onder zijn bescherming. Iwein was toen getuige¹²⁸). Hij was gehuwd met de dochter van de graaf, Lauretta. Het is op haar vraag, dat Iwein in zijn bos te Liedekerke aan de Ninoofse abdij twee karren hout per week schonk. Iwein zat mogelijk tussen twee vuren, tenminste indien Jette in 1140 vanuit Drongen hervormd werd.

Er bestaat een interpretatie over de omstandigheden van de overgang van Liedekerke naar Ninove, die haar wortels heeft in de kroniek van Boudewijn van Ninove. Deze interpretatie werd in de zeventiende eeuw voor het eerst geformuleerd en is in 1775 door de Affligemse proost Beda Regaus zeer uitdrukkelijk in de verf gezet. Volgens deze versie zou Waltelmus vóór 1140 gestorven zijn en vergleden nadien de kapittels van Jette en Liedekerke in moreel verval. In 1140 greep Iwein van Aalst te Liedekerke in, verjoeg er de onwaardige kanunniken, keerde de mistoestanden en bevestigde de vernieuwing door het kapittel aan de Ninoofse abdij over te maken¹²⁹).

¹²⁷) J.J. DE SMET, *Recueil*, 1, p. 603: "Sanguinis necessitudine Ywano conjunctus".

¹²⁸) Th. DE HEMPTINNE, *o.c.*, p. 112-114. Was Iwein van Aalst familie van Gerardus van Ninove, de stichter van de abdij? Volgens de *Historia comitum Ghisnensium*, MGH, SS, 24, p. 620-621, was dit zo. Volgens deze kroniek trouwde Ingelbert IV van Petegem, vader van Gisela, de vrouw van Gerardus van Ninove, met de zuster van Boudewijn II van Gent, de vader van Iwein van Aalst. E. WARLOP, *o.c.*, p. 592 en 1054-1055, plaatst een vraagteken bij dit huwelijk.

¹²⁹) BEDA REGAUS, *Affligthemum Illustratum*, 5, kol. 1079-1085, handelt onder de hoofding *De Abbatia de Thidalgem* uitvoerig over het gezamenlijk verval en de redding van beide abdijen. Hij ziet volgend scenario: in 1137 sterft Waltelmus. Na hem vervallen de abdij van Jette en het kapittel van Liedekerke. Om dat te verhelpen wordt de abdij van Dielegem aan Affligem geschonken, die ze na 1167 aan de orde van Prémontré overmaakt en grijpt parallel Iwein van Aalst in door het kapittel van Liedekerke, waar hij de kanunniken verjoeg, aan de abdij van Ninove te schenken. Bij Beda Regaus is er dus geen plaats voor een hervorming van Jette in 1140 onder abt Waltelmus: "Quod Waltelmo abbate anno 1137, non 1140 defuncto, canonici ipsius tam Jettenses quam Liedekerkae morantes male vixerint, dilapidantes patrimonium ecclesiae ...; quodque ideo Iwanus, qui jam praemonstratensibus favebat in Trunchinio ejecerit canonicos ex Liedekerka, eamque ecclesiam dederit Ninoviensibus ...".

Zijn negatieve kijk op de evolutie te Liedekerke en Jette haalde Regaus uit een twijfelachtige Affligemse oorkonde¹³⁰), de positieve waardering voor Iwein uit de Ninoofse kronieken. Hij poneerde vervolgens een parallellisme tussen het optreden van Iwein te Drongen en te Liedekerke. Beda Regaus' uitleg steunt echter op wankelende gronden en strookt niet met de Jetse gegevens over Waltelmus¹³¹). De Ninoofse abt De Moor formuleerde een eeuw voordien een totaal andere, nog fantasierijkere hypothese, waarin niet Iwein van Aalst, maar Raas van Gavere de hoofdrol speelde¹³²).

De oorkonden zelf zeggen weinig of niets omtrent motieven en personen achter de overgang van het kapittel van Liedekerke naar Ninove. Wegen voor speculatie en invulling achteraf stonden en staan dus weid open. Welke rol heeft Iwein van Aalst in feite gespeeld? Heeft hij zich eerder afzijdig gehouden en is die houding door de Ninoofse abt achteraf aangedikt tot een positieve houding, in een poging steeds nieuwe en sterkere argumenten te vinden, om de aanspraken van Jette op het kapittel van Liedekerke, een ware nachtmerrie voor de Ninoofse abten, af te wentelen?

d) *Het jaar 1140 als omstreden datum van de toetreding van het kapittel van Jette tot de premonstratenzer orde*

De traditionele stelling luidt dat in 1140 enkele kloosterlingen door de Drongense abt Goswinus op verzoek van Waltelmus naar Jette werden gestuurd om daar de hervorming van Prémontré te helpen realiseren. Zowel de bronnen uit Drongen als uit Jette huldigen deze visie, maar het gaat om teksten die eeuwen na de gebeurtenissen geschreven zijn¹³³).

¹³⁰) Zie volgend punt.

¹³¹) Ook in de kroniek van de abt van Drongen is het verhaal over de vervanging van het seculier kapittel in zwart-wit termen gesteld en is de rol van Iwein van Aalst sterk aangedikt, tenminste indien men vergelijkt met de teksten van de oorkonden die over hetzelfde handelen, zie J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, 1, p. 604.

¹³²) Bij afwezigheid van Raas van Gavere, hadden zijn erfgenamen zonder zijn instemming de kerken van Denderleeuw en Liedekerke aan Jette geschonken. Eens terug, wilde Raas van Gavere laten zien wie de baas was, annuleerde hij de schenking en gaf de kerk van Liedekerke aan Ninove (BEVEREN, RIKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 11, fol. 368).

¹³³) LAVALLEYE, p. 7. Het *Liber mortuorum* van Jette ziet Waltelmus duidelijk als initiatiefnemer. De 17de-eeuwse Drongense kroniek vermeldt: "MCXL. Hoc anno, monasterium Jettense, quod Dilighemium hodie nuncupatur, in pago Jette fundatur, ad quod reverendus dominus Goswinus, aliquot e fratrum suorum congregatione, pro religionis nostrae jaciendis fundamentis, transmisit eisdem, in abbatem constituto Waltelmo"; J.J. DE SMET, *Recueil*, 1, p. 605. In de *Coenobia ordinis Praemonstratensis in Brabantia* (ca. 1650), wordt de datum 1140 vermeld met verwijzing naar A. WICHMANNUS, *Brabantia mariana*

Despy zette deze datum op losse schroeven en stelde 1159 voor, een datum die goed paste in zijn algemene visie op de weinig succesvolle ontwikkeling van reguliere kapittels in het twaalfde-eeuwse Brabant¹³⁴). Koyen handhaafde de datum 1140 met als argument dat de namen van de meeste abten van vóór 1159 in premonstratenzer obituaria zijn opgenomen¹³⁵). Op één punt is het pleidooi van Despy zeker onhoudbaar. Hij vergiste zich in de datering van het abbatiaat van Henricus, dat hij tot 1161 laat lopen¹³⁶). Nu was Henricus in 1159 geen abt meer, zoals Koyen aantoonde. Onder Henricus (1151 - circa 1158) maakte Jette reeds deel uit van de orde, omdat het geschil met Ninove toen binnen de orde door de abt van Laon geregeld werd, een episode die door Despy verkeerd is ingeschat. Henricus wordt trouwens door de traditie als één van de vier kloosterlingen aangewezen die vanuit Drongen naar Jette gestuurd werden¹³⁷). Despy noemde de datum 1140 een zeventiende-eeuwse uitvinding, maar in de kroniek van Boudewijn van Ninove uit de tweede helft van de dertiende eeuw komt die datum ook voor, wat echter nog geen bewijs voor de juistheid ervan is¹³⁸). Belangrijk acht ik het argument van Koyen. De naam van abt Theodoricus (1141-1144) komt in het merendeel van de Belgische premonstratenzer necrologia voor¹³⁹). En ook het gegeven dat abt Goswinus van Drongen in 1146 betrokken was bij het compromis dat Bernardus tussen Ninove en Jette sloot, wijst in de richting dat Drongen toen reeds in de problematiek van de abdij van Jette verwickeld was. Een hervorming circa 1140 lijkt zeer plausibel. Kernvraag is: gebeurde de hervorming nog onder Waltelmus, of direct na hem? Uiteraard is de vraag naar de juiste sterfdatum van Waltelmus in deze discussie een belangrijk gegeven.

In de argumentatie van Despy speelt een merkwaardige Affligemse oorkonde, die we slechts kennen via enkele afschriften¹⁴⁰), een belangrijke rol.

tripartita, Antwerpen, 1632, p. 746. Wichmans was een kanunnik van de premonstratenzer abdij van Tongerlo. Blijkbaar bezat het archief van Dielegem zelf, begin 17de eeuw, geen bewijsmateriaal over deze overgang.

¹³⁴) DESPY, p. 241-245.

¹³⁵) KOYEN, p. 692.

¹³⁶) DESPY, p. 244, noot 37 en p. 245, noot 41.

¹³⁷) LAVALLEYE, p. 12.

¹³⁸) DE SMET, p. 703: "Jettensis ecclesiae, quae anno Domini MCXL fundata erat".

¹³⁹) R. VAN WAEFELGHEM, *Liste chronologique des abbés des monastères Belges de l'ordre de Prémontré*, in *Analecta Praemonstratensia*, 12, 1936, p. 125.

¹⁴⁰) DE MARNEFFE, *o.c.*, p. 87-88.

De oorkonde vermeldt dat door Gerardus, deken van het Kamerijks kapittel, en drie van de aartsdiakens, de gewezen abdijs ("quondam abbatiam") van "Thidelgem" aan de abdijs van Affligem geschonken wordt, met als motief dat de abdijs verwoest en verlaten is en zonder cultus omwille van de nalatigheid van de bewoners en de oorlogen van de streek¹⁴¹). Merkwaardig in de oorkonde is de vermelding: "*domnus Nicholaus, piae memoriae, praesul Cameracensis*".

De discussies rond deze oorkonde zijn legio. Is met "Thidelgem" al dan niet Dielegem, dus de abdijs van Jette, bedoeld? De meesten beantwoorden dit positief¹⁴²). Slaat het "*piae memoriae*" met betrekking tot Nicholaus op de dood van deze laatste? Zo ja, dan is de oorkonde na 1167 geschreven en een vervalsing, zo neen, dan dringt zich logisch een datering op in 1136, in de periode tussen de verkiezing en de wijding van Nicholaus¹⁴³). Dekan Gerardus was immers hoofd van het kapittel te Kamerijk van 1134 tot 1145. Verwijzen de oorlogen van de streek naar de Grimbergse oorlogen? Zo ja, dan is de oorkonde te dateren circa 1142-1145, zoals Despy voorstelt¹⁴⁴). Maar dan is een overgang van Jette naar de orde van Prémontré in 1140 uitgesloten, wat Despy er graag bijneemt. Despy aanvaardt dat de oorkonde echt is, dit wil zeggen werkelijk uitgevaardigd door degenen die oorkonden, maar bedrieglijk, dit is uitgevaardigd met oneerlijke, met kwaadwillige bedoelingen¹⁴⁵). In elk geval heeft de oorkonde in de tijd waarin ze zou zijn uitgevaardigd geen uitwerking gehad, in die zin dat Jette nooit in handen van Affligem is geweest. Indien de oorkonde bedrieglijk is, moet dan die redenering niet radicaal doorgetrokken worden en ook de inhoud ervan als onbetrouwbaar beschouwd worden, zodat hij geen geldig argument vormt om

¹⁴¹) *Ibidem*: "Propter cohabitantium insolentiam, et enormitatem terrae illius vastatam".

¹⁴²) KOYEN, p. 693, wijst die identificatie af. DESPY, p. 246-256, geeft een uitgebreid overzicht van alle interpretaties van deze oorkonde.

¹⁴³) Dit is het standpunt van DE MARNEFFE, *o.c.*, p. 87. Dat het kapittel in 1136 inderdaad oorkonden uitvaardigde blijkt uit E.A. ESCALLIER, *L'abbaye d'Anchin 1079-1792*, Rijsel, 1852, p. 89, waarin een oorkonde is opgenomen uit 1136 van het kapittel onder de leiding van proost Guido. Deze oorkonde lijkt inhoudelijk en vormelijk geen problemen op te leveren.

¹⁴⁴) De oorlogen verliepen van 1142 tot 1159, zie A. WOUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, 5, Brussel, 1972 (nieuwe editie), p. 15-26; DESPY, p. 255-256.

¹⁴⁵) *Ibidem*, p. 256: "Reste une solution ultime qui est celle de voir dans cette chartre un acte subreptice et je crois que, seule, cette interprétation permet une utilisation efficace du document". De interpretatie van J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant*, 3, p. 215-222, waarin hij de oorkonde plaatst circa 1154, is onmogelijk, gelet op de periode waarin Gerardus deken was van het kapittel van Kamerijk.

te besluiten dat Jette gedurende enkele jaren had opgehouden te bestaan. Dat het kapittel van Jette ononderbroken bestaan heeft, blijkt uit de bronnen. Nog in 1135 getuigde Waltelmus met zijn kapittel ("*et suorum fratrum*") in een oorkonde van de abdij van Affligem¹⁴⁶). Het bestaan van abt Theodoricus (1141-1144) wordt geattesteerd door meerdere necrologia. In 1145 vaardigde de Kamerijkse bisschop een oorkonde uit voor de abdij van Jette¹⁴⁷).

Blijft de hypothese, waartoe ik overhel, dat de oorkonde een vervalsing van latere datum is. Er zijn daartoe enkele aanwijzingen: de voor die tijd ongebruikelijke benaming "*Thidelgem*" voor de abdij van Jette, het "*piae memoriae*" met betrekking tot bisschop Nicholaus, het ontbreken van de naam Theodoricus, als aartsdiaken van de betrokken kerk¹⁴⁸), het "*praesul Cameracensis*", terwijl "*Cameracensium*" in die tijd in de bisschoppelijke kanselarij gebruikelijk was¹⁴⁹). Tevens is het moeilijk denkbaar dat in 1146 abt Petrus van Affligem in zijn abdij de verzoening tussen Jette en Ninove organiseerde, als hij net voordien zou gepoogd hebben op een slinkse wijze de abdij van Jette binnen te rijven. Blijft dan de vraag wanneer die vervalsing gemaakt is, door wie en waarom? Is er een verband met het conflict Ninove-Jette?

Wat wel bewoog en veranderde in het tijdsbestek circa 1135-1145 voor de abdijen en kapittels van de Denderstreek, was het algemeen religieus klimaat en de onmiddellijke concurrentiecontext. Kleine kapittels verdwenen en gingen op in grotere ordeverbanden¹⁵⁰). Met de stichting

¹⁴⁶) DE MARNEFFE, *o.c.*, p. 86.

¹⁴⁷) LAVALLEYE, p. 9-10.

¹⁴⁸) Bij de *intitulatio* van de oorkonde komen de namen van drie aartsdiakens voor (Johannes, Theodoricus, Alardus), op het einde bij de getuigen zijn het er slechts twee (Johannes, Alardus). In die tijd waren er naast de deken nog vier aartsdiakens die tekenen, waaronder twee met de naam Theodoricus. Eén daarvan, de aartsdiaken van Brabant, wordt steeds eerst en afzonderlijk als getuige vermeld, wanneer het om schenkingen in zijn aartsdiaconaat gaat, met de toevoeging: "*eiusdem altaris (ecclesiae) archidiaconus*" (b.v. DE MARNEFFE, *o.c.*, p. 89 en 93 en DE SMET, p. 755). Zijn naam ontbreekt hier.

¹⁴⁹) E. VAN MINGROOT, *Een keerpunt in de geschiedenis van Dikkelvenne. Het Kamerijkse vonnis uit het jaar 1117*, in *Liber Amicorum De Vos*, Evergem, 1989, p. 243, wijst het "*Cameracensium*" als een typisch taaleigen aan van de toenmalige kanselier Werinbald (1100-1148), wiens naam als opsteller van de akte niet voorkomt, omdat de *recognitio* ontbreekt, terwijl dit gewoonlijk wel het geval is.

¹⁵⁰) Zo ging ook in 1128 het kapittel van Grimbergen over tot de orde van Prémontré, wat volgens het *Liber mortuorum*, voor Jette aanstekelijk zou gewerkt hebben, zie LAVALLEYE, p. 7. Het verhaal als zou Grimbergen een hand gehad hebben in de hervorming van Jette wijst KOYEN, p. 693, als ongefundeerd van de hand.

van de abdij van Ninove in 1137 kwamen de kaarten voor Jette te Liedekerke plots anders te liggen. Heeft Waltelmus die tekenen des tijds begrepen en de toekomst van zijn abdij willen veilig stellen door zelf het initiatief te nemen voor de overgang van zijn abdij naar de orde van Prémontré? Wou hij zo Jette sterker en aantrekkelijker maken als mogelijke fusiepartner voor het kapittel van Liedekerke? Zocht hij, om zijn concurrentiepositie tegenover de pas gestichte abdij van Ninove te versterken, uitgerekend contact op met de abdij van Drongen, een Vlaamse abdij met sterke banden met de grafelijke omgeving? Accepteerde het kapittel van Liedekerke dezelfde hervorming onder Waltelmus circa 1140, maar wenste het zich na zijn dood met de abdij van Ninove en niet langer met die van Jette te verbinden? Ligt daar de knoop van het conflict, dat twee reguliere kapittels, die gedurende meer dan veertig jaar onder één gezag verenigd waren maar ook hun autonomie hadden bewaard, dezelfde hervorming langs andere wegen wensten te realiseren: Jette via een hervorming vanuit Drongen, Liedekerke via een fusie met Ninove? Verklaart dat de ontgoocheling en verbittering, haast de wrok die de abdij van Jette tegenover die van Ninove decennia lang koesterde¹⁵¹?

e) *De vrijheid van de Liedekerkse kerk*

Het kernargument waarmee de Kamerijkse bisschop de geldigheid van zijn beslissing om het kapittel van Liedekerke aan de abdij van Ninove over te dragen ondersteunde, was dat van “de vrijheid van de kerk van Liedekerke zoals ook de kerk van Jette haar vrijheid had”¹⁵², een argument dat de abt van Jette in 1180 uiteindelijk accepteerde¹⁵³.

Wat betekenen de termen “*ecclesia*” en “*libera*” in deze context? Ik meen dat “*ecclesia*” hier niet als parochiekerk of parochiealtaar moet begrepen worden, zoals sommige interpretatoren doen, maar als kapittel,

¹⁵¹) De vaststelling dat er in de streek te veel kapittels en abdijen waren om leefbaar te zijn (Grimbergen, Jette, Liedekerke, Haaltert, Ninove, Meerbeke, Affligem) en dat dit de oorzaak is voor de afschaffing van Liedekerke, is juist — zie G. VANDE WINKEL, *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*, Ninove, 1985, p. 7 en VERBESSELT, p. 71 — maar verklaart de grond van het conflict niet: waarom is Liedekerke met Ninove gefusioneerd en niet met Jette, de voor de hand liggende en gelijkwaardige partner uit dezelfde orde?

¹⁵²) DE SMET, p. 760: “quod ecclesia de Liedekerca ecclesiae de Jet subjecta non fuisse aliquando, sed libera fuisse, sicut et illa”.

¹⁵³) *Ibidem*, p. 779: “Lidekersensum ecclesiam nullius ecclesiae fuisse appenditium, unde nec nostrae, sed penitus per se liberam”.

kloosterinstelling of abdij¹⁵⁴). Het "*ecclesia de Jette*" slaat zeker op de abdij van Jette, niet op de parochiekerk. Analooq slaat dan het "*ecclesia de Liedekerke*" op het kapittel, niet op de parochiekerk van Liedekerke¹⁵⁵). Het gaat om de vrijheid van het kapittel, niet om de bevestiging dat de parochiekerk een onafhankelijke kerk en bij voorbeeld geen afhankelijkheid van Denderleeuw was. Over welke 'vrijheid' gaat het hier? Ik meen op het recht van het kapittel op een vrije abts- of prelaatskeuze¹⁵⁶). Dit recht werd bij uitstek als een nieuwe vrijheid van de kapittels door de bisschoppen toegekend en is zowel in de stichtingsoorkonde van Liedekerke als van Jette expliciet vermeld¹⁵⁷). Daardoor werden de kapittels vrij van lekeninmenging, zoals de oorkonde voor Jette het duidelijk vernoemt¹⁵⁸). Maar deze vrijheid onttrok het kapittel niet aan de jurisdictie of het gezag van de bisschop, die het recht behield de abt of prelaat aan te stellen¹⁵⁹). In de Ninoofse bevestigingsoorkonde van bisschop Nicholaus van Kamerijk van 1139 wordt die vrijheid treffend als volgt omschreven: "*Item ecclesiae beatorum martyrum Christi, Cornelii et Cypriani hujusmodi libertatem concedimus, quatinus abbas electus ad consecrandum iturus, baculum pastorem super altari propria manu accipiat*"¹⁶⁰).

Twee instanties hadden over de toekomst van het kapittel van Liedekerke te beslissen: het kapittel zelf én de bisschop — geen lekeheer, want van diens tussenkomst was het kapittel bij de stichting juist vrijgemaakt!

¹⁵⁴) H. MARTON, *Status iuridicus monasterium "ordinis" Praemonstratensis primitivus*, in *Analecta Praemonstratensia*, 38, 1962, p. 231 zegt hierover: "Terminus "ecclesia" multiplicem sensum habet quidem, sed in relatione generalim, in chartis episcopaliibus et bullis pontificis, in relatione ad monachos vel canonicos regulares, communitatem significat per se stantem, sub proprio superiore, iuxta Regulam viventem, quae nomine venit monasterii sive abbatiae cum proprio patrimonio".

¹⁵⁵) De 'vrijheid' van een parochiekerk slaat eerder op het "*liberum a persona*" of het vrijgesteld zijn van allerlei bisschoppelijke lasten en taksen.

¹⁵⁶) DE SMET, p. 751: "Praelato ex electione canonicorum constituendo".

¹⁵⁷) Ch. DEREINE, *o.c.*, kol. 400, noemt deze vrijheid een van de voornaamste verwezenlijkingen van de Gregoriaanse hervorming: "Elaboré en pleine époque grégorienne par des papes réformateurs, le statut des chanoines réguliers contient entre autres privilèges celui d'élire librement leur supérieur".

¹⁵⁸) LAVALLEYE, p. 2: "remota omnium laicorum potestate".

¹⁵⁹) DE SMET, p. 751; LAVALLEYE, p. 2: "tam successor meus quam ego praelationem daremus".

¹⁶⁰) DE SMET, p. 754. Ook in de bevestigingsoorkonde van Drongen (1138) gebruikt de bisschop van Doornik de term "*libertas*", die slechts beperkt wordt door zijn prerogatief om de abt te wijden en de clericale orden toe te dienen, zie J.J. DE SMET, *Recueil*, 1, p. 708.

Na de dood van Waltelmus moet het kapittel van Liedekerke van zijn vrijheid gebruik gemaakt hebben om te beslissen de volgende abt van Jette niet meer als zijn overste te erkennen, maar de abt van Ninove te verkiezen¹⁶¹). Dat die keuze door Iwein van Aalst zou zijn opgelegd, is onwaarschijnlijk en in tegenstrijd met het basisbeginsel waarop de bisschop zich steunde om zijn beslissing te rechtvaardigen¹⁶²). Indien de beslissing om de hervorming van Prémontré te aanvaarden in de kapitels van Liedekerke en van Jette nog genomen is onder Waltelmus — hierbij kan Iwein van Aalst wel een stimulerende rol gespeeld hebben — dan was een van de gevolgen hiervan, dat Liedekerke als zelfstandig kapittel moest verdwijnen, omdat de ordestatuten verboden dat twee abdijen te dicht bij elkaar lagen, wat met Liedekerke en Ninove het geval was¹⁶³). Omwille van de vrije abtskeuze kon Liedekerke, zonder inmenging van Jette¹⁶⁴), na de dood van Waltelmus, zelf zijn nieuwe abt en fusiepartner kiezen. Tussen 1141 en 1146 moet er tussen Ninove en Jette voortdurend geredetwist zijn over de rechtsgeldigheid van de keuze van Liedekerke, tot in 1146 Jette uiteindelijk voor het eerst, dank zij het compromis dat Bernardus tot stand bracht, het Ninoofse gezag over Liedekerke

¹⁶¹) De vergelijking met de fusie tussen het kapittel van Nevele en dat van Drongen in 1146 kan als analoog en verhelderend voorbeeld fungeren. Dit seculiere Nevelse kapittel ("ecclesiam de Nivella a clericis non regularibus hactenus possessam") verkoos vrijwillig en eenparig de abt van Drongen als haar proost te erkennen en haar inkomsten ter beschikking van de abdij van Drongen te stellen ("quod ego Erardus, praepositus Nivelensis, curam ecclesiae Nivelensis ac praeposituram, sane habito canonicorum fratrum meorum consensu, D. abbati Trunchiniensi Gosuino tradidi, ipsumque abbatem ego et caeteri canonici concorditer in praepositum eligimus, canonice ac devote suscepimus, hoc siquidem constituto, ut canonici in vita sua praebendas suas, ut hactenus habuerunt, et deinceps haberent, quae ipsis obeuntibus ad manum praefati abbatis et ad fratres ejus cederunt", zie J.J. DE SMET, *Recueil*, 1, p. 710. Te Liedekerke is er evenwel geen sprake van het behoud van prebendes, wat mijn inziens een supplementair argument is, om te stellen dat Liedekerke geen seculier kapittel was.

¹⁶²) De vergelijking tussen het optreden van Iwein van Aalst in Drongen en Liedekerke loopt mank. In Drongen ging het om een seculier kapittel, waar de graaf van Vlaanderen de proost benoemde ("ut ego et posterius mei praeposituram daremus, et episcopus curam animarum det"). Naar dat recht verwijst de graaf in 1138 wanneer hij de overgang van het kapittel van Zalegem naar Drongen, op vraag van Iwein die te Drongen advocaat en heer was, goedkeurt. De proost stond zijn ambt af in handen van de graaf, maar bleef levenslang zijn prebende behouden. Te Liedekerke hadden de wereldlijke heren die vóór-gregoriaanse machtspositie niet! Zie J.J. DE SMET, *Recueil*, 1, p. 704 en 706.

¹⁶³) P. LEFEVRE en W.M. GRAUWEN, o.c., p. 46. De ordestatuten bepalen een afstand van 9 km ("quatuor leugas"). Een *leuga* is volgens J.F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, gelijk aan 1500 passen, anderhalve Romeinse mijl of 2250 meter.

¹⁶⁴) DE SMET, p. 760: "Abbati de Jet tanquam ei qui nihil juris in praedicta haberet ecclesia".

aanvaardde. Zo kon Jette uit de nalatenschap van Waltelmus te Denderleeuw-Liedekerke alleen het altaar van Denderleeuw, dat niet in het Liedekerkse kapittel geïncorporeerd was, verwerven en bekam de Ninoofse abdij het kapittel en al wat erbij hoorde, dit is de parochie en het altaar van Liedekerke en de afhankelijke kerken van Strijtem en Borchtlombeek. De bisschop van Kamerijk heeft van zijn aanstellingsrecht gebruik gemaakt, om de keuze van het Liedekerkse kapittel voor de Ninoofse abdij te bekrachtigen. Abt Hildebrandus erkende uiteindelijk in 1180 die bisschoppelijke bevoegdheid¹⁶⁵).

Daarmee verwerp ik zowel de interpretatie die Despy aan de grond van het conflict gegeven heeft, als zou het gaan om een grensconflict tussen de parochies van Liedekerke en Denderleeuw, dat gevoerd werd tussen de beide abdijen als bezitters van het personaat van de respectievelijke parochiekerken¹⁶⁶), als de interpretatie van Verbesselt, die, in navolging van Beda Regaus, de aanspraken van Jette op Liedekerke fundeert op de veronderstelling dat Jette, die reeds vóór 1146 in het bezit van de parochie Denderleeuw zou zijn geweest, Liedekerke als een afhankelijke parochie van Denderleeuw zag¹⁶⁷).

In de Ninoofse traditie is de opslorping van het kapittel van Liedekerke niet gepercipieerd als de afschaffing van dat kapittel, maar als een samenvoeging van twee gelijkwaardige instellingen. De abdijspreuk *Felix concordia* en het abdijschild, dat twee gekruiste staven voorstelt, symboliseren die fusie, aldus abt De Moor¹⁶⁸). De aanwezigheid van kanunniken in

¹⁶⁵) *Ibidem*, p. 779: "Ad cuius dispensationem ordinatio hujus et aliarum ecclesiarum pertinuit".

¹⁶⁶) DESPY, p. 243-244, 248: "La querelle entre Ninove et Dilighem avait pour objet les limites entre Denderleeuw (qui appartenait à Dilighem) et Liedekerke (qui appartenait à Ninove) et sur laquelle Jette ne prétendait jamais avoir aucun droit", aldus een nogal verrassende uitspraak van de auteur. Deze interpretatie is onhoudbaar, aangezien nog in 1210 over die grensafbakening gedebatteerd werd, alhoewel dan het conflict over het kapittel al van de baan was; zie DE SMET, p. 826-827.

¹⁶⁷) VERBESSELT, p. 26-34 en 71. De auteur volgt hierin Beda Regaus, die in zijn *Afflighemum Illustratum*, 1, kol. 288, schreef: "quod Lidekerca esset appendix suae parochiae de Leeuwe". Volgens Verbesselt draaide het conflict om de parochiekerk en beschouwde de bisschop, tegen de opvatting van Jette in, de parochiekerk van Liedekerke als een vrije, niet van Denderleeuw afhankelijke kerk.

¹⁶⁸) BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 11, fol. 368: "Parvula abbatia de Lidekercka coniuncta est abbatiae nostrae Ninhoviensi; exinde pro insigniis habemus duo peda, cum lemmatae Felix concordia". De oorsprong en ouderdom van schild en spreuk zijn mij onbekend. De tekst van De Moor dateert van 1693.

de parochiekerk van Liedekerke werd gecontinueerd, zoals de bisschop het vroeg in zijn oorkonde van 1146. In twee parochiekerken kreeg de abdij van Ninove van de Kamerijkse bisschop in 1189 het privilege eigen kanunniken als parochiepriester aan te stellen, namelijk in de kerken van Ninove en van Liedekerke¹⁶⁹). Beide parochiekerken waren gewezen kapittelkerken. Daardoor behielden deze kerken iets van hun vroegere belangrijkheid en luister. Te Liedekerke behield de abdij een *curia* met een *magister* aan het hoofd, een instelling die de bezittingen van het vroegere kapittel overnam¹⁷⁰). De parochiebediening, later ook nog de dienst in de burchtkapel, samen met de exploitatie van het hof, moeten te Liedekerke gezorgd hebben voor de permanente aanwezigheid van enkele religieuzen van de abdij van Ninove.

Besluit

Van zeven oorkonden over het conflict tussen de abdijen van Ninove en van Jette betreffende het kapittel van Liedekerke is de chronologie en de datering preciezer bepaald:

- de niet gedateerde oorkonde van Bernardus van Clairvaux: kort na 14 augustus 1146 te Affligem
- de twee oorkonden uit 1146 van Nicholaus, bisschop van Kamerijk: tussen 24 september en 20 december 1146
- de oorkonde uit 1159 van Samson, aartsbisschop van Reims: kort vóór 9 oktober 1159 (het generaal kapittel)
- de oorkonde uit 1159 van Nicholaus, bisschop van Kamerijk: kort na die van Samson en vóór 20 december 1159
- de twee niet gedateerde oorkonden van Hugo, abt van Prémontré: kort na 9 oktober 1159 tijdens het generaal kapittel.

Van twee abten is het einde van het abbatiaat juist bepaald:

- van Gillebertus, abt van Ninove: oktober 1141 tijdens generaal kapittel en niet 1142
- van Henricus, abt van Jette: vóór 1159 en niet tot 1161.

¹⁶⁹) DE SMET, p. 800-801.

¹⁷⁰) *Ibidem*, p. 873: “magister curiae, quam apud Liedekerke habet dicta ecclesia”. Het is ook interessant vast te stellen dat de inkomsten die volgens de oorkonde van 1146 eertijds aan het Liedekerkse kapittel waren geschonken (“ad opus fratrum”), in de kroniek van Boudevijn van Ninove aan dit hof (“ad opus curiae”) worden toegekend; zie DE SMET, p. 706. Het wijst op de continuïteit tussen de goederen van het kapittel en het latere hof.

Ik meen dat Despy ten onrechte de toetreding van de abdij van Jette tot de orde van Prémontré in 1159 heeft geplaatst en dat de datering van deze overgang circa 1140 onder Waltelmus een werkbare hypothese blijft, waarin echter het ontbreken van het harde bewijs van de juiste sterfdatum van Waltelmus een zwakke schakel blijft. Ten slotte heb ik mijn scepticisme geuit over het gegeven als zou Iwein van Aalst circa 1140 het kapittel van Liedekerke aan de Ninoofse abt Gillebertus hebben geschonken. De vereniging van beide kapittels gebeurde formeel pas in 1146 op gezag van de bisschop van Kamerijk, na een compromis bereikt door Bernardus van Clairvaux. De vrijheid van het kapittel van Liedekerke, door mij geïnterpreteerd als de vrijheid van abtskeuze, vormde de juridische basis voor de geldigheid van de vereniging van het kapittel van Liedekerke met de abdij van Ninove.

Résumé

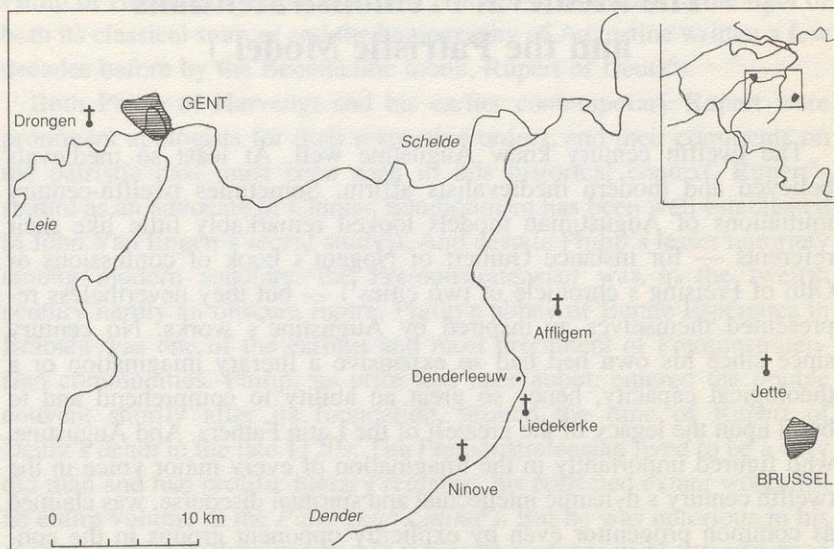
Nous connaissons plus précisément la chronologie et la date de sept documents concernant le conflit entre l'abbaye de Ninove et celle de Jette au sujet du chapitre de Liedekerke:

- le document non daté de Bernard de Clairvaux à Affligem: peu après le 14 août 1146
- les deux chartes de 1146, de Nicholas, évêque de Cambrai: entre le 24 septembre et le 20 décembre
- le document de 1159 de Samson, archevêque de Reims: peu avant le 9 octobre (le commencement du chapitre général)
- la charte de 1159 de Nicholas, évêque de Cambrai: peu après la charte de Samson, citée ci-dessus, et avant le 20 décembre
- les deux documents non datés de Hugues, abbé de Prémontré: lors du chapitre général d'octobre 1159.

Nous avons déterminé plus précisément la fin de l'abbatiate de deux abbés. L'abbatiate de Gillebert, abbé de Ninove a pris fin lors du chapitre général d'octobre 1141 et pas en 1142. L'abbatiate de Henri, abbé de Jette, a pris fin avant 1159 et pas en 1161.

J'estime que la datation par Despy de l'affiliation de l'abbaye de Jette à l'ordre de Prémontré en 1159, n'a pas de base historique solide. La datation de cette affiliation vers 1140, sous l'abbatiate de Waltelm, reste par contre une hypothèse utilisable. Le manque de la date exacte du décès de l'abbé Waltelm en constitue toutefois le point faible. Enfin je suis sceptique sur ce que Iwein d'Alost aurait donné le chapitre de Liedekerke à l'abbé Gillebert de Ninove, vers 1140. Formellement, l'union des deux chapitres n'eut lieu qu'en 1146, sur mandat de l'évêque de Cambrai, après le compromis, fait par Bernard de Clairvaux. La

liberté du chapitre de Liedekerke, interprétée comme liberté d'élection de l'abbé, était la base juridique de la validité de l'union du chapitre de Liedekerke et de l'abbaye de Ninove.

Jette maakt thans deel uit van het Brusselse hoofdstedelijke gewest. Liedekerke ligt in de provincie Vlaams-Brabant, maar tijdens het Ancien Régime was het onderdeel van het graafschap Vlaanderen. Denderleeuw, Ninove en Drongen (thans stad Gent) zijn alle in Oost-Vlaanderen gelegen.

Hoogstraat 23
B-9401 Ninove

Dirk VAN DE PERRE
Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas
Gent-Brussel